T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

1590 TAHRİRİNE GÖRE NAHÇIVAN KAZASI

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Hasan BABACAN

Hazırlayan
Hakan KARAGÖZ

ISPARTA - 2001

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ IV

KISALTMALAR VI

GİRİŞ 1

A-1590 (H.999) TARİHLİ REVAN VE NAHÇIVAN VİLAYETİ TAHRİR DEFTERİ 1

B-NAHÇIVAN'IN TARİHÇESİ 2

1-Osmanlı Hakimiyeti Öncesinde Nahçıvan: 2

a-Türk Hakimiyeti Öncesinde Nahçıvan 2

b-Türk Hakimiyetine Girdikten Sonra Nahçıvan 4

2-Osmanlı Hakimiyetinde Nahçıvan 6

BİRİNCİ BÖLÜM

İDARİ VE SOSYAL YAPI

A- NAHÇIVAN KAZASI: 9

1-Coğrafi Konumu: 9

2- 1590 Tarihli Tahrire Göre Nahçıvan'da İdari Taksimat: 10

B-YERLEŞME VE NÜFUS 10

1-ŞEHİR NÜFUSU 11

a-Nahçıvan Şehrinin Mahalleleri: 11

b-Şehir Merkezindeki Müslim Nüfus: 12

c-Şehir Merkezindeki Gayri Müslim Nüfus: 13

2-KÖY NÜFUSU: 13

a-Köylerdeki Müslim Nüfus: 15

b-Köylerdeki Gayri Müslim Nüfus: 15

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ YAPI

A-TOPRAĞIN TASARRUF ŞEKLİ VE TAKSİMATI: 18

1-Çiftlik: 18

2-Mezra'âlar: 19

3-Malikâne-Divânî Toprak Rejimi: 19

B-ZİRAİ ÜRETİM: 20
1-Hububat Üretimi: 20
a-Buğday (Hınta): 20
b-Arpa (Şa‘ir): 21
c-Erzen (Darı, Gâvers): 21
d-Mercimek(Ades): 21
e-Nohut: 22
2-Penbe(Pamuk): 22
3-Bağcılık ve Bahçecilik: 23
4-Meyve Üretimi: 24
C-VERGİLER: 24
1-Öşür: 26
a-Hububat Öşrü: 26
ı-Buğday(Hınta) Öşrü: 27
ıı-Arpa(Şa‘ir) Öşrü: 27
ııı-Erzen(Gâvers,Darı,Dıhn) Öşrü: 27
ıv-Mercimek(Ades) Öşrü: 27
v-Nohut Öşrü: 27
b-Penbe(Pamuk) Öşrü: 27
c-Bostan Öşrü: 28
d-Keten Öşrü: 28
e-Meyve Öşrü: 28
f-Şıra Öşrü: 28
g-Kivare (Bal) Öşrü: 28
2-Şahsa Bağlı Vergiler: 29
a-Çift ve Nîm Çift Resmi: 29
b-Bennâk ve Caba Bennâk Resmi: 30
c-İspenç Resmi: 31
3-Hayvancılıkla İlgili Vergiler 32
a-Adet-i Ağnâm: 32

b-Resm-i Yatak: 33
c-Mahsul-i Post-ı Vaşak: 33
4-Maktu‘ Vergiler: 34
a-Bağ Mukâtaası (Mukâta‘a-i Bâğât): 34
b-Resm-i Asiyâb (Değirmen Resmi): 34
c-İhtisab Mukâta‘ası (Mukâta‘a-i İhtisab): 35
d-Bezirhane Mukâta‘sı (Bulgur Değirmeni Resmi): 35
5-Arızî Vergiler: 36
a-Bâd-ı hevâ ve Arûsiye: 36
b-Deştbânî ve Tapu-yı Zemîn: 37
c-Rüsûm-ı Hâricîn: 38
d-Resm-i Dönüm: 38
e- Resm-i Kışlak: 39
f-Mahsûl-i Beytü’l mâl-i ‘Avâm: 39
6-Diğer Resimler: 39
a-Resm-i Keştî: 39
7-Vergiden Muaf Olanlar: 40
8- Nahçıvan Kazasındaki Dini Ve Sosyal Yapılar: 41
SONUÇ 44
BİBLİYOGRAFYA 46
EKLER 49
1- 1590 Tarihli Revan Vilayeti Kanunnâmesi 49
2- Haritalar 61

ÖNSÖZ

Türkler, bundan 700 yıl kadar önce Anadolu'nun kuzey-batı ucunda küçük bir beylikten hareketle, tarihin bildiği eşine az rastlanır büyük siyasi yapılardan birini oluşturmuşlardır. Osmanlı Devleti, hakim olduğu coğrafyanın genişliği, kontrol altına aldığı kültürlerin çeşitliliği, kapsadığı zaman diliminin uzunluğu ile Dünya tarihindeki müstesna yeri ile dikkate şayan bir organizasyon ve tecrübedir. Bu sistemin idame ettirilmesi için adaletli bir hukuk anlayışına ve hoşgörülü bir yönetim şekline ihtiyaç vardır. Bunun süreklilik arz etmesi için de toplumlarda birlikte hareket etme şuurunun gelişmiş olması gerekmektedir.

Toplumlara millet olma niteliğini kazandıran unsurların başında, milli kültür mirasımızı aydınlatan, tarihi belgeler ve vesikalar gelmektedir.

Bir devletin idare, nüfus ve vergi kütük defterleri niteliğinde olan Tapu Tahrir Defterleri üzerinde yapılan araştırmalar gün geçtikçe artmaktadır. Osmanlı Klasik dönemi konusunda yoğunlaşan bu çalışmalar imparatorluğun sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını bütünüyle ortaya konması bakımından büyük bir önem arz etmektedir.

Biz de araştırma konusu olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 633 numara ile kayıtlı, 1590 tarihli Tapu Tahrir Defteri'nde yer alan Nahçıvan kaza merkezi ve bağlı köylerin sosyal, kültürel ve ekonomik durumunu ele aldık.

Çalışmamıza 1590 Tarihli Revan Vilayeti Kanunnâmesi'ni temel kabul ettik. Buradan hareketle, Nahçıvan'ın idari ve iktisadi yapısı, yerleşim ve nüfus özellikleri, bölgedeki zirai üretim ve bölgeden alınan vergiler konuları üzerinde durduk. Bunu tablo ve haritalarla zenginleştirmeye çalıştık. Lakin elimizdeki haritaların sınırlılığı nedeniyle 1590 yılına ait Nahçıvan'ın bütün köylerini gösteremedik.

Ayrıca çeşitli bölgelere ait Tapu Tahrir Defterleri ve Nahçıvan'la ilgili tetkik eserlerden yararlandık.

Çalışmalarımda beni yönlendiren ve bana yol gösteren danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Hasan BABACAN'a, ayrıca maddi ve manevi yardımlarını bizden esirgemeyen kıymetli hocalarım Prof. Dr. Bayram KODAMAN ve Yrd. Doç. Dr. Ahmet HALAÇOĞLU'na saygı ve şükranlarımı sunarım. Bunun yanında yardımlarını esirgemeyen hocam Yrd. Doç. Dr. Behset KARACA'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Hakan Karagöz
Isparta-2001

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen madde veya makale

A.Ü.D.T.C.F.D. : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bkz. : Bakınız

c. : Cilt

Çev. : Çeviren

E.Ü.E.F.K. : Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi

İ.A. : İslam Ansiklopedisi

M.E.B. : Milli Eğitim Bakanlığı

M.Ü.F.E.F. : Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

İ.Ü.E.F.T.D. : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

s. : Sayfa

Sa. : Sayı

T.D : Tapu Defteri

T.D.V.İ.A : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

T.T.K. : Türk Tarih Kurumu

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve diğerleri

vs. : Ve saire.

GİRİŞ:

A-1590 (H.999) TARİHLİ REVAN VE NAHÇIVAN VİLAYETİ TAHRİR DEFTERİ

Nahçıvan'ın bulunduğu Güney Kafkasya bölgesine III.Murad'ın padişahlığı döneminde Lala Mustafa Paşa'nın serdarlığında 1578 yılında sefer düzenlenmiştir. Nahçıvan, 1588 tarihinde fetholunarak tamamen Osmanlı hakimiyetine girmiştir.

Fetihten sonra, eyalet haline getirilen Revan'a Hızır Paşa beylerbeyi tayin olmuş[1], Revan 1588'de son olarak alınan Nahçıvan ile birlikte tahrir edilmiş ve 1590'da tahrir tamamlanmıştır[2].

Fetih ile tahririn yapılması arasında bu kadar süre, harp ve istilaların uzun sürdüğü, emniyet ve iskan durumunun bozuk bulunduğu yerlerde, dışardan gelip yerleşecekleri ürkütmemek ve halkı bir anda yeni bir düzen altına sokmanın meydana getireceği tepkileri önlemek gayesiyle geçirilmiştir. Bu tür reaksiyonları önlemek için, sayım işinin iki-üç yıl geciktirilmesinin devlet merkezi tarafından tavsiye edildiği görülmektedir[3].

1590 (H.999) tarihli Revan Vilayeti Tahrir Defteri, İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Kataloğunda 633 (Nev'i: Maliye, Konusu: Revan Vilayeti'nin Tahrir Defteri) numara ile kayıtlıdır.

Elimizdeki defteri, ümeradan Mal Defterdarı Mehmed ve Divân-ı Hümâyun Mal Kâtipleri'nden Hasan'ın Muharrem ayı sonları 999 (18-27 Kasım 1590) tarihinde tamamladıkları kanunnâmesinden anlaşılmaktadır[4]. 633 numaralı tapu tahrir defteri, sayfalarının bir kısmı boş olmakla birlikte toplam 395 sayfadır. Defterin Nahçıvan kazasına ait bölümleri 96 ile 130. sayfalar arasında yer almaktadır. Baş tarafında Gürcistan'ın bazı bölümleri, Revan ve Nahçıvan'a ait ayrıntılı bir kanunnâmesi vardır.

---

[1] Bekir Kütükoğlu,*Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul 1962, s.132-133.

[2] M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi(1451-1590),* Ankara 1976, s.347.

[3] Ö. Lütfi Barkan, *Hüdâvendigar Livası Sayım Defteri,* T.T.K. Basımevi, Ankara 1988, s. Giriş 14.

[4] Bkz., *T.D. 633* , s.3.

Defterde Revan Eyaleti'nin merkez kaza dahil olmak üzere 27 kazaya ayrıldığı görülmektedir[5]. Nahçıvan kazası ise merkez ve Kadı Cihan, Seyyid Hüseyin, Molla Ahmedî, Mirza Beg, Şahab, Künbed, Bâlâ, Hoca Beg, Huze Merek, Tiz Harâb, Keke Taver, Kal'a ile toplam 14 mahalle (köyleri, mezra'â , zemin ve diğer vergi kalemleri ile) yazılmıştır[6]. Şehrin mahalleleri müslim ve gayri müslim (Gebrân-ı der Nefs-i Nahçıvan başlığı altında) unsuru göz önünde tutularak sıralanmıştır. Mahallelerin sonunda şehrin bağları, bahçeleri gelirleri ile yazılmış ve ayrıntılı olarak şehrin toplam gelir kaynakları miktarları ile belirtilmiştir.

Merkez kazaya bağlı toplam 34 köy toplam geliri (hasıl) ile yazılmış fakat bu köylerden 21 tanesinin hane sayıları belirtilmiş, diğerlerinin belirtilmemiştir. Hane sayıları belirtilmeyen köylerin sadece hasılları verilmiştir.

B-NAHÇIVAN'IN TARİHÇESİ

1-Osmanlı Hakimiyeti Öncesinde Nahçıvan:

a-Türk Hakimiyeti Öncesinde Nahçıvan

Nahçıvan adı muhtelif devir ve kaynaklarda farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. *Ptolemeus, Coğrafyası*'nda (2. y.y) Nahçıvan'dan , "Naksuana" olarak bahseder. Şehrin ismi Batlamyus tarafından zikredilmektedir. Ermeniler Nahçıvan adını nah-icevan halk ağzı ile izah ederler ve şehri Vaspurakan yahut Siunikh vilayetinde gösterirler. Horen'li *Moses*'e göre Nahçıvan, bu bölgede kürtlerin ataları olarak kabul edilen Medler'in yerleşim alanıdır[7].

Şehrin adı, Nahçıvan'da kesilen 6. y.y'a ait Sasani sikkelerinde "Nahç", Ortaçağa ait kaynak ve kitabelerde, "Naşeva", "Naşevi" veya "Nahcivan", Nahçıvan'da kesilen 14. y.y'a ait İlhanlı sikkeleri üzerinde "Neşeva", 17.-18.y.y'a ait resmi devlet belgelerinde ise "Nahçevan", "Nakşi-cihan" olarak kaydedilmiştir. "Dünyanın Güzelliği" manasına da gelen Nahçıvan sözünün anlamı hakkında çeşitli görüşler vardır. Şehrin adını "Nuh Tufanı" ile açıklayarak "İlk dayanak" manasına geldiğini ileri sürenler olduğu gibi, Sasani hükümdarı Behram'ın lakabı olan "Nehçir" sözünden türediği yolunda görüşler de mevcuttur[8].

---

[5] Bkz., *T.D. 633* , s.14.

[6] Bkz., *T.D. 633* , s.100-107.

[7] Vladimir Minorsky, "Nahçıvan", *İ.A.* , M.E.B. Basımevi , c.9, İstanbul 1998, s.34.

[8] Rauf Memmedov, *Nahçıvan Şehri'nin Tarihi Öçerki*, İlim Neşriyatı, Bakü 1977, s.26-28.

Arkeolojik kazı ve araştırmalar bölgenin Paleolitik dönemden itibaren iskan edildiğini göstermektedir. Kilit, Kora, Zağa, Damlama ve Kazma mağaralarında yapılan yüzey araştırmaları ve kazılar sonucuna Paleolitik döneme ait veriler ele geçmiştir. Kazma Mağarası'nda yapılan kazılarda ele geçen Musterien Kültürü'ne ait delici ve kazıyıcı taş aletler Nahçıvan'ın Transkafkasya ve Yakındoğu kültürleriyle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır[9].

Nahçıvan'da Neolitik döneme ait önemli bir arkeolojik veri tespit edilememiştir. Babak Rayonu I. Kültepe Höyüğü'nde yapılan kazılarda elde edilen veriler bölgenin Kalkolitik dönemde gelişmiş bir ekonomiye ulaştığını ve Urmiye Gölü havzası ile ilişkili bir kültür olduğunu göstermektedir. Kazılarda ele geçen çeşitli tahıl cinsleri ve tarım aletleri ile evcil hayvan kemikleri insanların tarım ve hayvancılıkla uğraştıklarını göstermektedir[10].

İ.Ö. 4. binin ortalarından itibaren başlayan İlk Tunç Çağı döneminde (Kura-Aras Kültürü) sağlanan ekonomik gelişme ve nüfus artışı yeni yerleşim yerlerinin oluşmasını sağlamıştır. Bu döneme ait yerleşmeler I. Kültepe, II. Kültepe, Ovcular tepe, Mahta Kültepesi, Halaç höyüklerinde tesbit edilmiştir. Tarım ve hayvancılık bu dönemde de önemini korumuştur. Özellikle çömlekçiliğin bir ev sanatı üretiminden çıkarak geliştiği görülmektedir. II. Kültepe'de ele geçen maden atölyesi, madenciliğin de bir gelişim süreci içerisinde olduğunu göstermektedir[11] .

Bölgede egemen olduğu bilinen ilk krallık M.Ö.1000 yılları civarında kurulan Manna Krallığı'dır. Manna Krallığı, M.Ö 800 yıllarında Urartular tarafından yıkılmıştır. Nahçıvan şehri M.Ö 7. y.y'da Urartu hakimiyetinin sona ermesiyle Med, M.Ö 6. y.y'ın ikinci yarısından sonra ise Pers hakimiyeti altındadır. M.Ö 323'te Atropatene Krallığı'nın eline geçen Nahçıvan, M.Ö 220 yılında Seleukos Krallığı'na bağlanmış ve 227 yılında Sasani egemenliğine girmiştir[12].

Sasaniler döneminde Merzivanlar sülalesi tarafından idare edilen şehir, 283 yılında bir anlaşma ile Roma İmparatorluğu'na bırakılır. Sasani hükümdarı I.Şapur 364-367

---

[9] V.B. Bahşaliyev, *Nahçıvan Arkeolojisi*, Arkeoloji ve Sanat yay. , İstanbul 1997, s.19.

[10] V.B. Bahşaliyev, *a.g.e.* , s.20-22.

[11] V.B. Bahşaliyev, *a.g.e.* , s.23-28.

tarihleri arasındaki Kafkasya seferiyle Roma İmparatorluğu bölgedeki nüfuzunu kaybetmiş, Nahçıvan 387 yılında Sasaniler'e geri verilmiştir. Sasaniler'in istikrarlı yönetimleri, Nahçıvan'ın ticari açıdan gelişmesini sağlamıştır. Nahçıvan'ın İran-Kafkasya-Karadeniz ve Hazar Denizi-Anadolu arasındaki ticaret yollarının üzerinde olması, ticari gelişiminde rol oynayan önemli unsurlardan biridir. Bu dönemde Nahçıvan'da bir darphanenin bulunması, ticaretteki gelişmenin göstergesi olarak değerlendirilmektedir. 6.y.y'ın sonlarına kadar Sasaniler'in elinde kalan bölge, 7. y.y'ın başlarında kısa bir süre Bizans hakimiyetine girmiştir[13].

7.y.y'da bölgenin tarihini belirleyen en önemli unsur İslam halifeliğidir. 654 yılında Halife Osman'ın Azerbaycan ve Ermenistan'ı egemenliği altına almak amacıyla Habib b. Mesleme komutasında gönderdiği ordu, Ermenistan'da Dvin, İran'da Tebriz gibi önemli şehirleri ele geçirdikten sonra Nahçıvan üzerine yürümüş ve şehri almıştır. Bu tarihten sonra Bizans akınları görülmüş, ancak şehir hilafetin tayin ettiği valiler tarafından yönetilecektir. Halife I. Muaviye döneminde savaşlardan zarar gören Nahçıvan, imar edilerek Bizans'a karşı askeri bir üs olarak kullanılır. 10. y.y'ın başlarında Abbasi etkinliğinin zayıflaması sonucu yerel beylerden Saciler Nahçıvan'a hakim olmuşlardır. 932-937 tarihleri arasında Deysemler'in, 941 tarihinden itibaren Nahçıvan Şahlığı adındaki bir yerel beyliğin başkentidir. Asıl merkezleri Ordubad olan şahlık 1021 yılındaki Bizans egemenliğine kadar hakimiyetini korumuştur[14].

b-Türk Hakimiyetine Girdikten Sonra Nahçıvan

Abbasi hilafetinden sonra, bölgenin tarihini ve demografik yapısını değiştiren en önemli unsur Türkler'dir. Azerbaycan'ın Türkler tarafından fethi Selçuklular zamanında olmuşsa da daha evvel bölgeye yerleşen Türk veya Proto-Türk kavimlerin olduğu bilinmektedir. Abbasiler döneminde Türk yerleşmesi devam etmiş, halifelerinin hizmetinde bulunan emirler, kendi yanlarındaki Türkler'i Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerine yerleştirmişlerdir[15].

---

[12] Ziya Musa Bunyatov, *Azerbaycan Atabekleri Devleti*, İlim Neşriyatı, Bakü 1985, s.319.

[13] Rauf Memmedov, *a.g.e.*, s.29-33.

[14] Vladimir Minorsky, "Özbek", *İ.A.*, M.E.B. Basımevi, c.9, İstanbul 1993, s.488-490.

[15] Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan", *İ.A.*, M.E.B. Basımevi, c.2, İstanbul 1993, s.91-118.

Selçuklular'ın Azerbaycan'a ilk akınları Tuğrul Bey (1040-1063) döneminde yapılmış fakat tam bir hakimiyet sağlanamamıştır. Tahta geçen Alparslan 1064'te düzenlediği seferle Azerbaycan'ı Selçuklu topraklarına katmıştır. Nahçıvan şehri 1118'de Irak Selçukluları'nın, 1146'da bağımsız bir atabeylik olan İldenizliler'in egemenliği altına girmiş ve 1174 yılına kadar bu devletin başkenti olmuştur[16].

1146-1225 yılları arasında 74 yıl gibi kısa bir dönem sürmesine rağmen Azerbaycan ve Nahçıvan tarihinde önemli bir yeri olan Azerbaycan Atabekleri veya Pehlivanlar olarak da adlandırılan İldenizliler, Gürcüler'e karşı kazandıkları zaferlerle adlarını duyurmuşlardır. 1146'dan sonra görünüşte Selçuklular'a bağlı olmakla birlikte Azerbaycan'ı müstakil olarak idare etmişlerdir[17]. Özbek'in yerine geçen oğlu Kızıl Aslan (İldenizliler'in son atabeği)'ın 1228 yılında Hârizmşahlar'a itaatini bildirmesiyle İldenizli sülalesinin Nahçıvan'daki hakimiyeti sona ermiştir[18] .

Nahçıvan ve Azerbaycan'ın diğer şehirlerindeki gelişme 1221 yılında başlayan Moğol saldırıları ile yavaşlamıştır. Moğol istilası sırasında şehir yağmalanmış ve halkının büyük bir bölümü göç ettirilmiştir. 1227 yılında Altınordu egemenliğine giren Nahçıvan, 1256 yılında Hülagû Han (1258-1265) tarafından İlhanlı Devleti'nin topraklarına katılmıştır. İlhanlı Devleti'nin 1335'te İlhan Ebu Said'in ölümü ile yıkılmasından sonra Nahçıvan'a hakim olmak için Moğol sülaleleri arasında çekişme başlamıştır. Nahçıvan, 1385-1386 yılındaki Timurlu akınlarına kadar Çuçi, Çobani, Muzafferi ve Celayirli gibi Moğol kökenli sülaleler arasında sık sık el değiştirmiştir[19].

1385 yılında Ortadoğu seferine çıkan Timur, Azerbaycan'ın Sultaniye ve Tebriz gibi önemli şehirleriyle birlikte Nahçıvan'ı da ele geçirmiştir. Timur'la mücadele halinde olan Altınordu Hanı Toktamış'ın 1386'da Tebriz, Merend, Meraga ve Nahçıvan gibi Azerbaycan şehirlerini alması üzerine Altınordu ve Azerbaycan üzerine yürüyen Timur,

---

[16] Erdoğan, Merçil, "İldenizliler (Azerbaycan Atabekleri)", H.D. Yıldız (Red.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yay. , c.9, İstanbul 1989, s.81-110.

[17] Mirza Bala, "İl-Deniz", *İ.A.*, M.E.B. Basımevi, c.5, İstanbul 1993, s.961-964.

[18] Erdoğan Merçil, "a.g.m.", s.81-110.

[19] Rauf Memmedov, *a.g.e.*, s.78-93.

1387 yılında Nahçıvan'ı tekrar ele geçirmiş, ancak almayı başaramamıştır. Lakin Timur nihayetinde 1399 yılında kaleyi fethedecektir[20] .

15. y.y'ın başlarından itibaren Azerbaycan'daki hakimiyet mücadelelerine Karakoyunlu Türkmen Beyliği'nin de katıldığı görülür. Karakoyunlu aşiretini oluşturan ana boylardan Sa'adlular'ın Nahçıvan ve Sürmeli Çukuru (Çuhur-i Sa'd) bölgesinde yerleşmeleri, aşiretin bölge üzerinde nüfuzunu artıran en önemli unsurdur[21].

Karakoyunlular'ın Nahçıvan'daki hakimiyeti, Kara Yusuf Bey (1389-1420)'in 1406'da Timurlu Sultanı Miranşah'ın oğlu Ebubekir Bey'i Nahçıvan yakınlarında bozguna uğratmasıyla başlar. Nahçıvan'daki Karakoyunlu hakimiyeti Kara Yusuf Bey'in oğlu İskender Bey (1420-1439)'in 1429 yılında Şahruh'a yenilmesi ile kesintiye uğramış, Sultan Şahruh'un 1435 yılında Azerbaycan'dan çekilmesi ile Nahçıvan ve Elince Kalesi tekrar Karakoyunlu hakimiyetine girmiştir[22].

Nahçıvan'daki Karakoyunlu hakimiyeti, Cihanşah'ın 1467 yılında Akkoyunlu Beyi Uzun Hasan tarafından öldürülmesi üzerine son bulmuştur. Cihanşah'ın karargahını da ele geçiren Uzun Hasan, Cihanşah'ın oğlu Hasan Ali'yi de Hamedan'da bozguna uğratarak Karakoyunlu Devleti'ni ortadan kaldırmıştır. Hasan Ali'nin talebi üzerine Azerbaycan'a yürüyen Timurlu Sultanı Ebu Said'in de 1469'da Uzun Hasan'a yenilmesiyle Karakoyunlular'ın elinde bulunan bütün Azerbaycan Akkoyunlu egemenliğine girmiştir[23] . Akkoyunlu egemenliği 1501 yılında Şah İsmail'in Akkoyunlu Devleti'ni yıkmasıyla son bulmuş, Güney Azerbaycan şehirleri ile birlikte Nahçıvan'da Safevi topraklarına katılmıştır[24].

2-Osmanlı Hakimiyetinde Nahçıvan

Bölge tarihinde önemli rol oynayan Safevi Devleti, kuruluşu ve Osmanlılar'la ilişkileri açısından değerlendirilecek olursa; başlıca özelliği Şiilik olan Safeviler,

---

[20] İsmail Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, T.T.K. Yay., Ankara 1994, s.43.

[21] Ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk, Sümer, *Karakoyunlular*, I. , T.T.K. Yay. , Ankara 1992; Hasan, Babacan, *1590 (H.999) Tarihli Tahrir Defterine Göre Revan Kazası*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1994.

[22] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1988, s.180-187.

[23] Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *T.D.V.İ.A.*, c.2, 1989, s.270-274.

[24] İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.191-192.

Anadolu'dan Azerbaycan ve İran'a göçen Kızılbaş Türkmen boylarınca kurulmuştur. Kurulduktan sonra sünni ahaliye büyük bir şiddet uygulayarak şiiliği tek mezhep haline getiren bu devletle Osmanlılar arasındaki ilişkilerin de tarih boyunca bu temele oturduğu görülmektedir[25]. Anadolu'dan Azerbaycan'a yapılan göçler ve Anadolu'da Kızılbaş Türkmenleri'nin çıkardıkları isyanlar ve Safeviler'in bu isyanları teşviki, Osmanlılar'ın Safeviler'e karşı sefer düzenlemelerine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu seferlerdeki esas gayesi toprak ve ganimet paylaşımından çok, 16. y.y'dan beri Anadolu siyasi birliğini tehdit eden Safeviler'in Anadolu üzerindeki emellerini kırmaktır.

Osmanlı Devleti'nin bölgeye ilk akınları Yavuz Selim zamanında (1512-1520) olmuştur. 1512 tarihinde Osmanlı tahtına çıkan Selim, hükümdarlığı zamanında doğu siyasetine ağırlık vererek, bilhassa bu alanda mücadeleler ve fetihlerde bulunmuştur. Osmanlılar'a rakip olan Safevi Devleti üzerine, 1514 yılında çıkılan sefer Çaldıran Zaferi ile sonuçlanmıştır. Bu sefer sırasında bizi ilgilendiren nokta, Sultan Selim'in Revan (Çukursa'ad) ve Nahçıvan'ı topraklarına dahil etmiş olmasıdır[26].

1514 yılındaki Çaldıran Seferi ile ele geçirilen Nahçıvan hakkında "Çaldıran Seferi Ruznâmesi"'nde aşağıdaki bilgiler verilmektedir:

"29 Receb" (20 Eylül 1514) Çarşamba günü "Nehr-i Aras geçilüb, Alınca Kal'ası'nun yukarı cânibinde Kesikkümbed'e" konuldu. 30 Perşembe "Nahçıvan Şehri'ne karib konulub" kızılbaşlıklarından dolayı, halk yağma edildi. "1 Şaban" (22 Eylül) Cuma günü (Batı Karabağ veya Nahçıvan Karabağı da denilen) "Karabağ (şehri) kurbünde konuldu ki harabe idi." Ertesi gün Nahçıvan'ın "Ahmetbeg Zâviyesi", ertesi 4 Şabanda "Çukur-Sa'ad" (Revan) tevabi'inden "Hacı Lalalu" yanından geçilerek, "Büyük-Vedi" ile "Küçük-Vedi" köyleri arasına konuldu[27].

1514'te ele geçirilen Nahçıvan, 1516 yılında yapılan bir anlaşma ile Safeviler'e bırakılır. Kızılbaşların Osmanlı topraklarına yaptıkları akınlar ve Safeviler'in Anadolu'daki kızılbaşlarla ilişkilerini ve tahriklerini sürdürmeleri sonucu Kanuni devrinde Safeviler'e

---

[25] Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*, Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Enstitüsü Yay., Ankara 1976, s.1 .

[26] Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1490)*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1993, s.100-120 .

[27] Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s.108.

seferlere devam edilmiştir. Kanuni ilk İran seferine 1534'te çıkmıştır. Kanuni'nin bu ilk seferine katılan Baş vezir İbrahim Paşa'nın Kanuni'ye sunduğu arza göre, Nahçıvan ve Alıncak (Elince) Kalesi'nin fethi için Hüsrev Paşa'nın görevlendirildiği belirtilmektedir. Osmanlılar tarafından ele geçirilen Tebriz ve diğer Azerbaycan şehirleri, Osmanlı ordusunun bölgeden çekilmesi ile tekrar Safeviler'in eline geçmiştir[28].

Kanuni, Nahçıvan Seferi de denen III. İran seferine 1553 yılı ağustosunda çıktı. Bu seferi-i hümâyûn sırasında, veliahd Şehzade Mustafa, Haleb'e giderek kışı orada geçirdi. Padişahın en küçük şehzadesi Cihangir orada öldü ; cenazesi İstanbul'a gönderildi. 1554 nisanında Halep'ten hareket eden ordu, Diyarbakır'da konakladı. Burada bir harp divanı toplandı ve İran Seferi'nin esasları kararlaştırıldı. Daha sonra harekete geçildi. Şah Tahmasb ordusunu Türk ordusuna karşı çıkararak meydan savaşına girişmekten çekiniyordu. Bu yüzden pek dikkate değer çarpışmalar olmamıştır ve sefer sadece bir akın mahiyetini alacaktır. Osmanlı kuvvetleri Nahçıvan şehrini ele geçirdiler. Akıncılar Aras Nehri'ni geçerek Azerbaycan'a girdiler. Kanuni de Şah Tahmasb'ın yüzlerce kilometre uzaktaki Luristan'a çekildiğini öğrenince geri döndü ve seferi durdurdu[29].

Nahçıvan'ın alınışı Solakzade Tarihi'inde şu şekilde dile getirilmektedir:

"Nahçıvan sahrasında, memleketler alan cihan padişahı menzilgâh kurdu. Orada daha önce olduğu gibi kızılbaşların ocakları garet ve hisaret için akıncı taifelerine ruhsat verildi. Akıncılar yirmi günlük yeri fena ateşiyle yerle bir eylediler. Mamur ve abadan abadâd olan hane ve kaşâneleri yeryüzü ile bir eyleyip taş üzerinde taş bırakmadılar."[30]

Safeviler'in Osmanlı ordusunun karşısına çıkamayarak çevredeki erzak ve su kaynaklarını yok etmeleri stratejisi yüzünden bu seferden de bir sonuç alınamamıştır. Çaldıran Seferi'nden beri süre gelen Osmanlı-Safevi savaşlarına son verilmiş ve yapılan anlaşmaya (1555-Amasya Muahedesi) göre Nahçıvan Safeviler'e bırakılmıştır.

Kanuni döneminde sağlanan ve II. Selim (1566-1574) döneminde korunan Osmanlı-Safevi Barışı, III. Murad döneminde bozulmuştur. Barışın son bulması ile Osmanlı Devleti,

---

[28] Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s.148-152.

[29] O. Yüksel, "Nahçıvan", *Türk Ansiklopedisi*, M.E.B. Yayınevi, c.25, Ankara 1977, s.76.

[30] Bkz. Vahid Çubuk, *Solakzâde Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

Kafkasya ve Azerbaycan'a 1578 yılında başlayan ve yaklaşık 12 yıl süren büyük bir hareket başlatmıştır.

1578 yılındaki ilk sefer sırasında Lala Mustafa Paşa tarafından fethedilen Nahçıvan'da Osmanlı hakimiyeti fazla sürmemiş, şehir 1588'de tekrar fethedilmiştir. Aynı yıl Nahçıvan Revan eyaletine bağlanmıştır[31].

Osmanlılar'ın bu başarılı seferinin sonucunda Safevi Şahı I. Abbas (1588-1628) barış anlaşması yapmak zorunda kalmıştır. 21 Mart 1590 yılında imzalanan İstanbul anlaşmasına göre ele geçirilen yerler Osmanlı Devleti'nde kalacak, Safeviler, şiilere yönelik yayılmacı politikalarından vaz geçecek ve İran'daki sünnilere baskı yapmayacaklardır.

III. Murad 1595 yılında ölmüş yerine III. Mehmed (1596-1603) geçmiştir. III. Mehmed'in saltanatının geçtiği yıllarda Osmanlı Devleti toplumsal düzenin sarsıldığı Celali isyanlarıyla uğraşmaktaydı. Şah I. Abbas ise içte sükûnu sağlayarak 1603 yılında Osmanlı kuvvetlerini mağlub edecektir. Bu mücadele sonucunda Safevi Devleti Osmanlılar'ın elinde olan, Tebriz, Revan, Nahçıvan ve Kars'ı ele geçirecektir

BİRİNCİ BÖLÜM
İDARİ VE SOSYAL YAPI
A- NAHÇIVAN KAZASI:
1-Coğrafi Konumu:

Nahçuvan veya Nahıçevan, Güney Kafkasya'da bir şehir olup, Aras nehrinin kuzey tarafında bulunur. Ve bu nehir vasıtasıyla İran'dan ayrılır[32]. Şehir coğrafi konum olarak 38º 56' ile 39º 47' kuzey enleminde, 44º 46' ile 45º 10' doğu boylamındadır.

Nahçıvan, Rusya'nın Mâverâ-yı Kafkas eyaletinde ve Erivan (Revan)'ın 138 km güney doğusunda, kaza merkezi bir kasaba olup, bir kısımı Tatar ve Ermenidir. Ticaretinde debbağhaneler, tuğla ve çanak-çömlek gibi sanayi kuruluşları önemli rol oynamaktadır. İran ile işlek bir ticaret ağı vardır. Kaya tuzu üretimi ve değirmen taşları önemli bir yer arz etmektedir[33].

---

[31] Mücteba İlgürel, "III. Murad", H.D. Yıldız (Red.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Zafer Matbaası, c.10, İstanbul 1989, s.393-401.

[32] V. Minorsky, "Nahçıvan", *İ.A.*, M.E.B. Basımevi, c.9, s.34.

[33] Şemseddin Sami, *Kâmusu'ul-âlâm*, Kaşgar Neşriyat, c.6, Ankara 1996, s.34.

Nahçıvan Bölgesi jeomorfolojik bakımdan birbirinden ayrılan birkaç bölümde ele alınabilir. Bu bölümler öncelikle tektonik yapıya bağlı olarak farklılık gösterir. Bunlar;

1-Gonur-Alagöz, Zengezur ve Dereleyez Dağları

2-Düzdağ, Darıdağ, ve Nehrem Platoları

3- Nahçıvan dağarası düzlüğü [34]'dür.

Zengezur sıradağlarındaki Kapıcık'ta yükseklik 3904 m'ye ulaşır. Deprem kuşağında bulunan bölgede 1931'de önemli bir deprem olmuştur. Bölgede kurak kara iklimi hüküm sürer. Ortalama sıcaklık kışları –7 C ile –4 C ; yazları ise 24-29 C arasında değişir. Az yağış alan düzlük, batı ve güney–batı kesimlerinde bozkır bitki örtüsü özellikleri taşır.

Bu coğrafi özellikler, göstermektedir ki Nahçıvan'ın ekonomisini önce tarıma ardından da hayvancılığa zorunlu kılmaktadır. Ayrıca doğudan gelen ticaret yollarının üzerinde olması sebebiyle bölge ekonomik yönden de bir canlılık kazanmıştır.

2- 1590 Tarihli Tahrire Göre Nahçıvan'da İdari Taksimat:

Osmanlı Devleti'nde nüfus ve vergi sayımlarında tespitin kolay yapılabilmesi için sancaklar ve kazalar belli idari birimlere ayrılmaktaydı. İdari taksimat içinde yer alan bu kavramlar ise nahiyeler ve köylerdir.

1590 (H.999) tarihli Tapu Tahrir Defteri'ne göre Liva-i Revan başlığı altında bulunan 27 adet kaza yazılmıştır. Bunlar ; Revan, Kerpi, Gârnı, Vadi, Aralık, Talın, Armavi, Aylik(?), Abaran, Şarabhâne, Ağca Kale, **Nahçıvan**, Mevâzi Hatun, Melek Arslanlu, Karabağ, Dereşam, Dereşahbuz, Bazarçayı, Şerür, Zâr, Zebin(?), Alanca(?), Sisyan, Ordubâd, Azadcirlet(?), Şarlot(?), Derenurgün(?) kazalarıdır[35].

Defterde Liva-i Revan başlığı altında verilen 27 kazaya ait fihristten sonra söz konusu bu 27 kazadan 10 tanesinin (Revan merkez nahiye, Kerpi, Gârnı, Vadi, Talın, Armavi, Aylik(?), Abaran, Şarabhane) her birine bağlı köyler ve hasılları kaydedilmiş, geri kalanı –içlerinde **Nahçıvan**'ın da bulunduğu – defterde karyeleri ile birlikte mevcut olduğu halde fihristte yer almamıştır.

---

[34] Asaf Koçman, *Azerbaycan Coğrafyası*, Ege Ün. Ed. Fak. Yay., İzmir 1994, s.35.

[35] Hasan Babacan, *1590 (H.633) Tarihli Tahrir Defterine Göre Revan Kazası*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1994, s.10.

Biz bu çalışmamızda sadece Nahçıvan kaza merkezini ve Nahçıvan'a bağlı köylerin(Alagöz, Bedehşan, Bulgan, Cehri, Dere Elbak, Dirabad, Ezneberd, Geçit-i İslamiye, Gire Yüren, Göynük, Güldepe, Güngömer, Hacızar, Halillü, Kahab, Karaçuk, Mahmudabad, Nefs-i Bereket, Nehcud, Nehram, Nimhane, Sancak, Süremerk, Seyyid Serav, Şeyh Mahmudlu, Şeyh Miranşeh, Şeyh Yusuflu, Tonbul, Türken, Uzun Oba, Yarımca, Yenice, Yezdabad, Yollu) sosyo-ekonomik yapısını ele alacağız.

B-YERLEŞME VE NÜFUS

Nahçıvan şehri ve etrafı, tarih çağlarının hemen tamamını yaşamış önemli tarihi merkezlerden birisidir.

İran'da kurulan Sasani Devleti ve Anadolu'yu elinde bulunduran Bizans arasındaki mücadelelerde iki taraf arasında sık sık el değiştiren bir yerleşim bölgesi olan Nahçıvan, Halife Hz. Osman zamanında ele geçirildi. Bölge fethi müteakip Arap valiler tarafından başlıca askerî ve idarî merkezlerden biri haline getirilerek Bizans'a karşı üs olarak kullanılmıştır[36].

Nahçıvan şehri, Türkler'in O.Asya'dan Anadolu'ya yönelişlerinde de önemli bir geçiş koridoru vazifesi görmüştür. XI. y.y'da Selçuklular tarafından, Azerbaycan ile birlikte idare edildi. 1136-1225 yılları arasında İldenizli Atabeyler hüküm sürmüş, sosyo-ekonomik hayat bakımından oldukça önemli bir merkez haline gelmiştir. Daha sonra Harizmşahlar'ın yerleşim alanı olan bölge, bütün Azerbaycan gibi Moğol istilasına uğradı[37]. Nahçıvan ve civarının Karakoyunlular, Timurlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar'ın eline geçtiğini ve dolayısıyla yörenin, Selçuklu fethinden itibaren Türk dünyasının önemli beldelerinden biri haline geldiğini görmekteyiz.

Gerçekten de, şehir ve civarı, iki yüz yılı aşkın bir süre Osmanlılar'la Safeviler arasında devamlı bir mücadele sahası olan Azerbaycan da, bu mücadelelerden en fazla etkilenen bölge oldu. Zaman zaman da her iki taraftan ciddi sayılabilecek bayındırlıklara ve refaha kavuşturuldu.

Elimizdeki kaynakların kısıtlı olması sebebiyle XVI. yüzyıl öncesi şehrin yerleşim ve nüfus özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiye sahip değiliz.

---

[36] Reşat Genç, "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti", *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı II*, Temmuz-Ağustos 1997, Sa.16, s.1207.

Şehrin genel olarak nüfus yapısına bakıldığı zaman, Revan eyalet merkezinin aksine müslim nüfusun şehir ve köy merkezlerinde kalabalık olarak yaşadıkları görülür.

Sa'adlu, Ustacalu (Kengerlü Obası) gibi büyük konar göçer boyların şehrin yaylak ve kışlaklarında, bir kısım mezralarda yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu boyların bazı köylerde kışladıkları ve devletçe vergilendirildikleri bilinmektedir.

Kengerlü (Kenkerli) obası Safevi Devleti'nin kurulmasında önemli rol oynayan Ustacalu oymağına mensuptur. Ustacalu oymağı mensuplarının Anadolu'da Sivas, Amasya, Tokat ve Kırşehir'de yaşadıkları bilinmektedir. Ustacalu oymağından Nahçıvan bölgesini iskân eden oba ise, Diyarbakır'dan Azerbaycan'a göçerek Nahçıvan, Karabağlar, Şerur ve Cehri bölgelerine yerleşmiştir[38].

1-ŞEHİR NÜFUSU

a-Nahçıvan Şehrinin Mahalleleri:

Nahçıvan, 1590 tahririne göre 12 mahalleden oluşmaktadır. Mahallelerdeki müslim ve gayri müslim hane sayısı 745'tir. Bir haneyi 5 kişi olarak kabul edersek, şehirdeki toplam nüfus (hane sayısına göre) 3725 kişi olarak görülür. Mahalle başına düşen ortalama hane sayısı 62, nüfus ise 310 kişidir.

Mahalleler arasında Hoca bey mahallesi 107 hane (535 kişi) ile en kalabalık, Tiz Harâb mahallesi de 10 hane (50 kişi) ile en az nüfusa sahip mahalle olarak görülmektedir.

Mahallelerde toplam mücerred (bekar) 121 kişidir. Bunların 120'si müslim, biri gayri müslimdir. Molla Ahmedî mahallesi 20 kişi ile en fazla, Kadı Cihan mahallesi bir kişi ile en az mücerrede sahip mahallelerdir. Görüldüğü gibi mücerred sayısı, genel nüfusa oranla azdır. Mücerredleri de nüfusa dahil ettiğimizde Nahçıvan'ın şehir nüfusu 3846 olarak karşımıza çıkar.

Mahalle isimlerinin genelde şahıs ismi (Cihan, Seyyid, Hüseyin, Ahmedî, Mirza, Şahab gibi) olduğu dikkati çekmektedir (Bkz. Tablo-I).

Revan'la birlikte tahririn tamamlandığı 1590 tahririne göre Nahçıvan'da halkın büyük ölçüde şehir merkezinde yaşadığı tespit edilmiştir. Şehir nüfusunun toplam nüfusa oranı ise % 60'dır. Bu da bize o dönemde şehirleşmenin köy nüfusuna oranla daha fazla

---

[37] Reşat Genç, "a.g.m.", s.1207.

[38] Faruk Sümer, *a.g.e.*, s.44 ; s.160-169.

olduğunu gösterir. Bu şehirleşme oranının önemli bir değer arz ettiğini, o dönemde diğer sancaklardaki şehirleşme oranına bakarak çıkarabiliriz. Bu sancaklardan birkaçına bakacak olursak; Siverek sancağında % 9.88[39], Revan sancağında % 32[40], Darende kazasında % 23.74 [41], Bitlis sancağında % 16.5 [42] olarak görülmektedir. Bu da göstermektedir ki Nahçıvan'daki şehirleşme, diğer bölgelere göre çok daha fazladır.

b-Şehir Merkezindeki Müslim Nüfus:

1590 tarihli tahrire göre Nahçıvan şehrinde bulunan 12 mahallede toplam müslim nüfus 604 hane yani 3020 kişi olarak belirlenmiştir. Ayrıca şehirde 120 mücerredin de müslim olduğu bilinmektedir. Bu durumda Nahçıvan'da 3140 müslim yaşamaktadır. Müslim nüfusun toplam şehir nüfusuna oranı % 81.5'tir.

c-Şehir Merkezindeki Gayri Müslim Nüfus:

1590 tarihli tahrire göre Nahçıvan şehrinde 141 gayri müslim hane mevcuttu. Yine şehirde bulunan bir mücerredin de gayri müslim olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Nahçıvan merkezde 706 gayri müslim yaşamakta, bunların toplam şehir nüfusuna oranı ise % 18.5'i bulmaktadır.

Gayri müslim nüfusun tamamı defterde "**Gebrân-ı Der Nefs-i Nahçıvan**" başlığından sonra yazılmıştır.

Defterde gayri müslim nüfus için ayrı bir mahalle zikredilmemiştir. Gayri müslim nüfus şehrin mahallelerinde dağınık olarak yaşamaktaydı.

Netice itibariyle diyebiliriz ki şehir merkezinde nüfusun büyük bir bölümünü müslim nüfus teşkil etmektedir (Bkz. Tablo-I).

Tablo-I
1590 Tarihinde Nahçıvan'ın Mahalleleri ve Nüfus Özellikleri:

Mahalleler	**M* Hane**	**GM** Hane**	**MM*****	**GMM********
Nefs-i Nahçıvan		141		1
Bâlâ	82		17	
Hoca Bey	107		18	
Huze Merek	57		12	
Kadı Cihan nâm-ı	71		1	

[39] İlhan Ekinci, *1518 Tarihli Tahrir Defterine Göre Siverek Sancağı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1992, s. 34 .

[40] Hasan Babacan, *a.g.e.*, s. 11 .

[41] Songül Akkoyun, *1530 Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Darende Kazası*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1992, s.39.

[42] Emine Altunay, *1540 (H. 947) Tarihli Tahrir Defterine Göre Bitlis Sancağı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1994, s. 55.

diğer Hoca Mirican				
Kal'a	11		2	
Keke Taver	20		4	
Künbed nâm-ı diğer Türkmenler	21		9	
Mirza bey nâm-ı diğer Cami'	45		12	
Molla Ahmedî	67		20	
Seyyid Hüseyin	103		19	
Şahab	10		4	
Tiz Harab	10		2	
TOPLAM	**604**	**141**	**120**	**1**

* Müslim ; ** Gayri Müslim ; *** Müslim Mücerred ; **** Gayri Müslim Mücerred

2-KÖY NÜFUSU:

16. yüzyılda diğer tüm Osmanlı sancaklarında olduğu gibi Nahçıvan sancağında da sosyo-ekonomik hayatın ağırlık merkezini köyler teşkil etmiştir. Yerleşik hayatı benimseyen, halkın geçimini genellikle tarım yolu ile temin etmesinden dolayı köy ekonomik hayatı genel ekonominin tek vericisi durumundaydı [43].

Nahçıvan kazasına bağlı köy sayısı defter kayıtlarına göre 34'tür. Fakat bu köylerden sadece 21 tanesinin nüfus ve ekonomik özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu 21 köyün dışında, yeterli bilgilerin yazılmadığı diğer 13 köyün kimisine sadece hasılları yazılmış, kimisine de bazı kayıtlar alınmıştır fakat bunlar yeter düzeyde değildir. Bu köylerin bölgede bulunan konar göçer boylarca kışlak olarak kullanıldığı[44] veya Osmanlı-Safevi savaşları sonucunda, Safeviler'in telkinleri ile bölge halkının köylerini boşalttıkları kanaatindeyiz[45].

---

[43] Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisâdi ve İctimai Tarihi* , İstanbul 1979 c.II , s. 50 .

[44] Ayrıntılı bilgi için bkz. Sümer, *a.g.e.*

[45] Bölgeden göçler üç şekilde olmuştu. Birinci halde, Osmanlılar'ın (sünni) Safeviler'e yönelik seferleri sonucu, Azerbaycan eyaletlerinin (şii) nüfusunun Osmanlı idaresinde kalmak istemeyerek göç etmesi, ikinci halde, bu seferler devam ederken Safeviler, savaş yapacak durumda değildi ve insan kaybından da çekinmekteydi. Osmanlı ordusunun, Azerbaycan eyaletlerini ele geçirip bu yerleri kimsesiz (ıssız) görerek, uzun vadede buralarda kalmaması için, Safevi şahları ve eyalet hakimleri tarafından Gence-Karabağ, Revan, Tebriz eyaletlerinin ve Nahçıvan sancağının insanlarının yurtlarından kaldırılarak, devletin iç bölgelere göç etmeye zorlanması; üçüncü halde ise ; Azerbaycan şehirlerinin, bölgelerinin ya da kalelerinin Osmanlılar'a ciddi direniş göstermiş nüfusunun bölge ele geçirildikten sonra esir edilerek göç ettirilmesi durumu söz konusu idi. ; Hüsamettin Memmedov Karamnly, "16.-18. Yüzyıllar Osmanlı-Safevi Savaşları" *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., c.1, Ankara 1999, s.506.

Söz konusu göçler Azerbaycan coğrafyasındaki eyalet (Gence-Karabağ-Revan) ve sancakların etnik yapısını etkilemiştir. Nüfus sayısında düşüşler meydana getirmiş, terk edilen köylerle bizi karşı karşıya bırakmıştır.

Bu sebeplerle biz bu çalışmamızda köylerin nüfus yapısını incelerken 21 köyü baz alacağız. Diğer 13 köyün defterde nüfus yapısı ile ilgili kayıtları bulunmamaktadır. Ancak zirai ve ekonomik yönden değerlendirilmeleri söz konusu olacaktır.

Nahçıvan'a bağlı köylerin nüfus yapılarına bakıldığında şu hususlar görülmektedir. Kazada bulunan toplam nüfusun % 39' u köylerde yaşamaktadır. Köyler içinde toplam 168 hane ile Yezdabad en büyük, 3 hane ile Gire Yüren en küçük köy özelliğindedir.

1590 tarihli tapu tahrir defterine göre köylerde 493 hane ve 58 mücerred olmak üzere 2523 kişi yaşamaktadır[46]. Sadece nüfus yapısını incelediğimiz köyler itibariyle köy başına yaklaşık 23 hane (115 kişi) düşmektedir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, mücerredler az olmamakla beraber köylerin hane sayılarının azlığı dikkati çekmektedir.

a-Köylerdeki Müslim Nüfus:

1590 tahririne göre köylerde toplam 418 müslim hane bulunmaktadır. Bu rakam toplam nüfusun % 33'ünü teşkil etmektedir. Görüldüğü üzere müslüman nüfus şehir merkezinde olduğu gibi köylerde de çoğunluktadır. En çok müslim haneyi barındıran köy 150 hane ve 18 mücerred ile Yezdabad'dır. Köy başına düşen müslim hane sayısı 7.1'dir.

b-Köylerdeki Gayri Müslim Nüfus:

1590 tarihli tahrir defterine göre köylerde toplam 75 hane gayri müslim yaşamaktadır. Bu rakam toplam nüfusun % 5'ini meydana getirmektedir. Köy başına düşen gayri müslim hane sayısı 3.5'tir (Bkz. Tablo-II).

Tablo-II
1590 Tarihinde Nahçıvan'daki Köylerin Nüfus Özellikleri*:

Köyler	MH	GMH	MM	GMM
Bedehşan	17		2	
Cehri	14	71	3	
Dere Elbak	7			
Dirabad	6			
Ezneberd	52			
Geçit-i İslamiye	4			

[46] 1520-34 yılları arasında, bir kısım büyük şehirlerin nüfusunun hesaplanmasında "hane" karşılığı olarak olarak kabul edilen "5" katsayısı pek çok araştırmacı tarafından benimsenmiş görünmektedir. ; Bkz. Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", *İ.Ü.E.F.T.D.* (Uzunçarşılı Hatıra Sayısı), Sa.32, İstanbul 1979, s.332.

Gire Yüren	3			
Halillü	15		1	
Karaçuk	22		7	
Mezra‘â-i Alagöz	18		3	
Nimhâne	22		3	
Nehcud	5		2	
Nefs-i Bereket	5		3	
Nehram	23		2	
Seyyid Serav	5			
Süremerk	11		2	
Şeyh Mahmudlu	11	1	3	
Şeyh Yusuflu	16	3	5	
Türken	4			
Uzun Oba	4		2	
Yenice	4		2	
Yezdabad	150		18	
TOPLAM	**418**	**75**	**58**	

Görüldüğü üzere Nahçıvan kazasının köylerinde gayri müslim nüfus azınlığı oluşturmaktadır. Kazada üç köyde gayri müslim nüfusa rastlanmıştır. İlki ve çoğunlukta olanı 71 hane ile Cehri; diğer köyler ise 3 hane ile Şeyh Yusuflu ve 1 hane ile Şeyh Mahmudlu’dur.

1590 tahririne göre yine bazı köylerde (Cehri, Ezneberd, Şeyh Yusuflu, Yezdabad) ispenç resminin alındığı kaydedilmiştir. Hıristiyan reayanın tâbi olduğu resim, evli veya bekarlardan alınmıştır[47]. Defterdeki kayıtlara göre, Cehri köyünde 71 nefer, Ezneberd köyünde 52 nefer, Şeyh Yusuflu’da 3 nefer, Yezdabad’da ise 164 neferin ispenç vergisine tâbi olduğu görülmüştür. Bu da 290 nefer (kişi)’in köylerde müslim nüfus ile birlikte karışık olarak yaşadıklarını göstermektedir.

Tablo-III
1590 Tarihinde Nahçıvan Kazasındaki Hane-Mücerredler ve Genel Nüfus Özellikleri:

		Hane	**Mücerred**	**Toplam Nüfus**	**Toplam Nüfus %’si**
		604	120	3140	49

[47] Halil İnalcık, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid* , Ankara 1987, Giriş s. XXXII.

	G. Müslim	141	1	706	11
	TOPLAM	745	121	3846	60.4
	Müslim	418	58	2148	33
Köyler	**G. Müslim**	75		375	5
	TOPLAM	493	58	2523	39.6
	Müslim	1022	178	5288	83.1
Şehir ve Köyler	**G. Müslim**	216	1	1081	16.9
	GENEL TOPLAM	**1237**	**179**	**6369**	**100**

İKİNCİ BÖLÜM
İKTİSADİ YAPI:

Bir toplumun ekonomik hayatı onun üretim ve tüketim faaliyetleri ve yöntemleriyle ilgilidir. İktisadi anlamda güç ise, halkın yaşadığı bölgenin iklim ve coğrafi özelliklerine, doğal kaynaklarının ve bitki örtüsünün türüne göre değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla ekonomik yapının unsurları da bu hususlara göre tarım, hayvancılık, sanayi, ticaret gibi alanlarda ağırlıklı olarak farklılık arz eder.

Endüstri öncesi toplumlar da büyük ölçüde tarıma dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde de tarım ekonominin temelini teşkil etmektedir. Buna bağlı olarak ekincilik, bağcılık ve hayvancılık da bir uğraş, bir geçim kaynağı olarak kendisini göstermektedir. Yine Osmanlı vergi kanunları da bunlar baz alınarak düzenlenmiştir[48].

Osmanlı Devleti'nin 16. y.y'da ekonomik yapısının gelişmiş olması, konulan kanunların disiplinli bir şekilde uygulanmasıyla yakından ilgilidir. Bu dönemde devletin ekonomik yapısını inceleyebilmek için başvurulması gereken en önemli kaynaklar tapu-tahrir defterleridir. Çünkü bu defterler devletin sosyo-ekonomik yapısını ortaya koyarken, üretim biçimi, bölgenin özellikleri, yetişen ürünler, hayvanlardan alınan vergiler, sanayi ve ticaretle ilgili konular hakkında bilgi vermektedir.

Genel olarak belirtilen bu iktisadi çerçevede inceleyeceğimiz Nahçıvan kazası, bulunduğu coğrafi konum gereği, 1590 tarihinden de anlaşılacağı gibi, tarım, hayvancılık ve bağcılığın yoğun olarak yapıldığı yer durumundadır.

---

[48] Mustafa, Akdağ, *a.g.e.* , c.2, s.198.

A-TOPRAĞIN TASARRUF ŞEKLİ VE TAKSİMATI:

1-Çiftlik[49]:

1590 tarihli deftere göre Nahçıvan'da tasarruf şekli itibariyle şehir merkezinde 14 tam ve bir de yarım çiftliğin varlığını alınan vergilerden öğrenmekteyiz.

Bunun yanında kazaya bağlı köylerde çiftlik adı altında toplam 12 çiftliğin olduğunu görmekteyiz. Bu çiftlikler yazılırken kimin tasarrufunda oldukları , öşür ve resimlerinin alındıkları belirtilmiştir. Yedisinin hiç geliri belirtilmezken, diğerlerine iki yüz akça, üç yüz akça, yüz ve bir kilelik[50] öşrün virür gibi alınan vergi miktarları belirtilmiştir.

Köylerin hemen hepsinden **dönüm resmi** alındığı için kanaatimizce reayanın büyük çoğunluğu çiftlikten az yer tasarruf etmekteydi.

---

[49] Osmanlı Devleti elinde bulundurduğu araziyi üç şekilde tasarruf etmekteydi. Bunlar ; a-Mirî Arazi, b-Mülk Arazi, c-Vakıf Arazi'lerdir. Mirî arazi, toprağın mülkiyetinin devlete ait, fakat tasarruf hakkı tapu resmi denilen peşin bir kira bedeli alındıktan sonra, daimi ve irsi bir nevi kiracılık sözleşmesiyle onları işleyecek olan köylüye bırakılmıştı. Mülk arazi, rakabesi (çıplak mülkiyeti) şahıslara ait olan topraklardır. Bunun kaynağı da aslında mirî arazidir. Yani mülk arazi ya hükümdar tarafından mirî araziden şahıslara temlik edilmesiyle, ya da devlete yeni katılan yerlerde eskiden beri mülk olarak ibka edilmesiyle meydana gelir. Tımar sistemi dahilindeki mirî arazilerde tahrir yapılarak, (bağ ve bahçeler hariç olmak üzere) toprak, reayaya verilmek üzere belli büyüklükteki parçalara ayrılmıştı. Bu parçalara çift veya çiftlik deniyordu. Çift ziraat yapılan yer demek olup, "bir çift öküzün işleyebileceği arazi" olarak ifade edilmiştir. İtibar gören tanımına göre çiftlik arazi bulunduğu mahalle ve toprağın yetiştirme kabiliyetine bağlı olarak değişmek üzere âlâ (verimli) yerden 60-80, evsât (orta halli) yerden 80-100 ve ednâ (kıraç) yerden 100-150 dönüm arası olarak tespit edilmiştir. Çiftlikler köylüye yarıcılık esasına göre ekip biçmeye veya sadece öşür ve mukata'a karşılığında icara verilirdi. Lakin çiftçi elindeki toprağı satmak, hibe etmek, üç yıldan fazla nadasa bırakmak gibi bir hakka sahip değildi. Yukarıda değindiğimiz ölçüler içerisinde yer tasarruf eden reaya, tahrir defterlerine tam ya da bir çift, yarısı kadar yer tasarruf eden de nîm çift olarak kaydediliyordu. Bazı bölgelerde ise çiftçi ailesine bir buçuk, iki veya üç çift verildiği de olmaktaydı. Geniş bilgi için bkz. Ö. Lütfi Barkan, "Çiftlik", *İ.A.*, c.3, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1993, s.392-397. ; M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, T.T.K. Yayınevi, Ankara 1999. ; Halil İnalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu", *Belleten*, XXIII/92, Ankara 1959, s.575-609. ; İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, T.T.K. Yayınevi, Ankara 1990. ; Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, T.T.K. Yayınevi, Ankara 1989.

[50] Bir Revan Kilesi: 8 akça'dır. Bkz. 1590 Tarihli Revan Kanunnâmesi.

2-Mezra‘âlar[51]:

1590 tarihinde Nahçıvan kazasında mevcut olan mezra‘âlara baktığımızda bunların toplam 9 tane olduğu görülür. Bunlardan altısının toplam hasılı yazılmış, diğerlerinden alınan vergi bedeli, bağlı bulunduğu köyün hasılı içerisinde yer almıştır.

Toplam geliri verilmesi nedeniyle Firuzabad Mezra‘â’sının 45.000 akça ile en çok vergi alınan mezra‘â olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo- IV).

Tablo-IV
1590 Tarihinde Nahçıvan’da Bulunan Mezra‘âlar ve Gelirleri:

Mera‘ânın Adı	**Hasıl**
Ali Bey	1666
Kulu	Geçit-i İslamiye K.B*
Molla Hamdi	6000
Vartan Gölü	Ezneberd K.B*
Şurenab	2000
Halsa	2000
Hoca Pir Dosti nam-ı diğer Şah Kulu Bey	15000
Firuzabad	45000
Kal‘acik	Nehcud K.B*

K.B*: Karyesi ile beraber

3-Malikâne-Divânî Toprak Rejimi:

1590 tarihli tapu tahrir defterine göre, Nahçıvan kazasına bağlı bazı alanlarda Malikâne-Divânî sisteminin uygulandığını belirten kayıtlar mevcuttur[52].

Osmanlı Devleti’ne diğer Türk-İslam Devletleri’nden geçen malikâne-divânî sistemi, Orta Anadolu, Karadeniz ve Doğu Anadolu eyaletlerinde uygulana gelmiştir. İki baştan tasarruf diye ifade edilen bu sistemde mülk ve vakıflar, imparatorluk devrinin bütün

[51] Tahrir defterlerinde mezra‘â ya da ekinlik sözcüğü dönemsel bir yerleşim ya da terk edilmiş bir köy anlamına geliyordu. Sakinlerinden bir bölümünün evlerinde kalıcılaşmış olması, yerleşimin bütününün mezra‘â olgusunu değiştirmemektedir. Nitekim mezra‘â sözcüğü ekilebilir durumda olan, ya da civar köylerde oturanlar, göçerler vb. tarafından ekilip, biçilen tarım toprakları için de kullanılmıştır. Yaylak ve kışlakların da iskan ve tarım faaliyetlerine sahne olarak mezra‘âlara, oradan köylere dönüşmesi mümkündür. Mezra‘âların çoğunun bir köye bağlı olarak deftere kaydedilmesi, Osmanlı idaresinin mezra‘âyı köy ekonomisinin bölünmez bir parçası, bir çeşit arazi yedeği veya rezervi gibi gördüğüne tanıklık eder. Bu yönüyle mezra‘â köylüler için ek bir gelir kaynağını ve nüfus fazlasının yerleşebileceği toprağı meydana getirir. Çoğu zaman köylüler bu toprakların kendilerine ait olduğu gerekçesiyle buraları yönetimden habersiz ekip biçme eğilimindedirler. Buna karşın terk edilmiş arazinin sultanın onayı alınmaksızın işlenemeyeceği, işletilemeyeceği kuralı getirilmiştir. Mezra‘â, sultan tarafından çeşitli biçimlerde (mülk-tımar-vakıf) tahsis ve tevcih edilebilirdi. Herhangi bir mezra‘â belirli bir tımarın gelirine dahil edildiğinde, ekilip biçilmesiyle artık tımarlı ilgilenirdi. Tımar sahibi isterse mezra‘âyı belirli bir maktu‘ bedel karşılığı kiraya verir ya da öşrünü alırdı. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c.1, Eren Yayınları, İstanbul 2000, s.210,211,212.

serbest mülk ve vakıflarından farklı olarak, sahiplerine ancak toprağın çıplak mülkiyetini **(dominium eminens:rakabe)** vermektedir.

Bu sistemde vakıf veya mülk sahipleri yüksek mülkiyeti kendilerine ait bulunan bu toprakları işleyen köylülerden sadece toprak kirası isteme hakkına sahiptir. Malikâne hissesi adı verilen bu kira ise, mahsulün beşte biri olarak kabul edilmiştir (Onda ya da yedide biri olarak da alınmıştır). Toprağın üzerinde bulunan köylülerin devlete vermeye mecbur oldukları resimler (çift, bennâk, tapu resmi) divânî hisse adı altında sahib-i arza veya devleti temsil eden mültezime ait bulunmaktadır. Bu durumda, her köyün biri mâlikânesine, diğeri divânîsine tasarruf eden iki sahibi vardı. Bu ikili sisteme göre mâlikâne sahipleri toprakları üzerinde sahip oldukları mülkiyet hakkını, satmak, vakf veya miras bırakma hakkına sahiptiler[53].

Bu sistem Nahçıvan kazasında çok yaygın olmamakla birlikte, şehir merkezinde bazı arazi parçalarının (çiftlik, bağ, bahçe...) hasılları "Divânî" biçiminde zikredilerek kaydedilmiştir. Buna benzer gelirleri gösterilmiş üç ayrı kayıt vardır. Toplam elde edilen gelir 5000 akçadır. Ayrıca mülkün kime ait olduğuna dair kayıt da düşülmüştür.

Şehir merkezi dışında üç karyenin (Tonbul, Türken, Yollu) hasılları yine "divânî hissesi"'ne göre kaydedilmiştir. Karyelerden elde edilen toplam gelir 32000 akça'dır.

B-ZİRAİ ÜRETİM:

1590 tarihli deftere bakıldığında sadece şehir merkezi ve 20 köyün ziraat faaliyetleri ve ekonomik özellikleri hakkında bilgi verildiği görülür.

Elimizde sadece 20 köyün ekonomik faaliyetleri hakkında bilgi bulunması nedeniyle zirai üretim ve buna bağlı vergiler, kişi başına düşen üretim miktarı gibi konularda sadece adı geçen köyleri değerlendireceğiz.

1-Hububat Üretimi:

a-Buğday (Hınta):

Halkın temel gıda maddelerinin buğdaydan yapılıyor olması imparatorluk genelinde bu ürünü en fazla üretimi yapılan hububat haline getirmiştir.

---

[52] Bkz. *T.D. 633*, s.114-118-124.

[53] Mâlikâne-Divânî Sistemi konusunda bkz. Ö. Lütfi Barkan, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: Mâlikâne-Divânî Sistemi I" , *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980, s.151-208.

Tahrire göre Nahçıvan'da üretilen buğday 18.400 kiledir. Genel olarak kişi başına 2.9 kile buğday düşmektedir.Toplam buğday üretiminin 1100 kilesi yani % 6'sı şehir merkezinde üretilmekteydi. Bu durumda şehir merkezinde kişi başına düşen miktar 0.2 kiledir.

Köylerde ise toplam 17.300 kile yani toplam üretimin % 94'ü gerçekleşmekteydi. Kişi başına düşen buğday miktarı yaklaşık 7 kile olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda da görüldüğü üzere buğday üretiminin büyük çoğunluğu köylerdedir (Bkz. Tablo-V). Köyler içerisinde Yezdabad 2000 kile ile en çok, Türken ile Gireyüren köyleri de 150 kile ile en az üretimin yapıldığı yerlerdir.

b-Arpa (Şa'ir):

Daha çok hayvan yemi olarak kullanılan bir üründür. En zor hava koşullarında dahi yetişmeye müsait olan arpanın üretimi, 1590 tarihi itibariyle buğdaydan sonra ikinci sırayı alır.

Kaza merkezi ve köylerinde 15.430 kile arpa üretilmektedir. Bu miktarın 800 kilesi yani % 5'i şehir merkezinde, geri kalan % 95'i yani 14.630 kilesi köylerde üretilmektedir (Bkz. Tablo-V).

Kişi başına şehirde merkezinde 0.2 kile, köylerde ise 5.9 kile arpa düşmektedir.Yezdabad köyü 2000 kile ile en çok, 50 kile ile Türken en az arpa üretiminin yapıldığı köylerdir.

c-Erzen (Darı, Gâvers):

Hem yiyecek maddesi hem de hayvan yemi olarak kullanılan darı Nahçıvan'da toplam 8020 kile üretilmiştir. Bunun 500 kilesi şehir merkezinde (yani % 6'sı) üretilmektedir. Kişi başına düşen miktar şehirde 0.1 kiledir.

Köylerde ise toplam 7520 kile üretim, yani toplam üretimin % 94'ü gerçekleşmekteydi. Kişi başına düşen darı miktarı da yaklaşık 3 kiledir (Bkz. Tablo-V).

Yine Yezdabad 1000 kile ile en çok erzen yetiştirilen köydür. En az erzen ise 20 kile ile Türken köyünde üretilmektedir.

d-Mercimek(Ades):

İnsanların yiyecek maddesi olarak kullandığı mercimek Nahçıvan şehir merkezinde ve köylerde az da olsa üretilmektedir. Arpa ve buğdaya göre üretimi oldukça azdır.

Kaza genelinde toplam 503 kile mercimek üretilmektedir. Bunun 10 kilesi şehir merkezinde, 493 kilesi de köylerde üretilmektedir. Toplam mercimek üretiminin % 2'si merkezde, % 98'i köylerdedir. Kişi başına düşen mercimek miktarı merkezde 0.002 kile, köylerde ise 0.2 kiledir (Bkz. Tablo-V).

En çok mercimek üretimi 100 kile ile Dere Elbak'ta, en az üretim ise 3 kile ile Türken köyündedir.

e-Nohut:

Üretimi en az yapılan hububat ürünüdür. Şehir merkezinde ve sadece dört köyde üretimi yapılmaktadır. Nahçıvan'daki toplam üretim 37 kiledir. Bunun 10 kilesi merkezde, 27 kilesi ise köylerde üretilmektedir. Şehir merkezi, Bedehşan ve Nehram'da 10'ar kile, Karaçuk'ta 5 kile, Türken köyünde ise 2 kile üretimi yapılmıştır (Bkz. Tablo-V).

Tablo-V
1590 Tarihinde Nahçıvan Kazasında Hububat Üretimi:

		Buğday (Hınta)	
	G.Ü Kile	**Kg. Karşılığı**	**KBDM (Kile)**
Şehir	1100	28270	0.2
Köyler	17300	444610	7.0
TOPLAM	18400	472880	2.9
		Arpa (Şair)	
Şehir	800	20560	0.2
Köyler	14630	375990	5.9
TOPLAM	15430	396550	2.4
		Erzen (Darı,Gâvers)	
Şehir	500	12850	0.1
Köyler	7520	193265	3.0
TOPLAM	8020	206115	1.2
		Mercimek (Ades)	
Şehir	10	257	0.002
Köyler	493	126700	0.2
TOPLAM	503	126957	0.080
		Nohut	
Şehir	10	257	0.002
Köyler	27	694	0.011
TOPLAM	37	950	0.005

2-Penbe(Pamuk):

Sıcak ve sulak yerlerde yetişen bir endüstri bitkisidir. Dokumacılıkta ve iplik yapımında kullanılır.

1590 tapu tahrir defterine göre o yıllarda Nahçıvan'da toplam 667 menn[54] pamuk üretilmekteydi. Bu miktarın 90 menn'i şehir merkezinden, 577 menn'i ise köylerden elde edilmekteydi. Kişi başına düşen pamuk, şehir merkezinde 0.023, köylerde ise 0.236 menn'dir (Bkz. Tablo-VI).

Tablo-VI
1590 Tarihinde Nahçıvan'da Pamuk (Penbe) Üretimi:

Üretim Yeri	G.Ü* (Menn)	Kg. K**	KBDM*** (Menn)	KBDM (Kg)
Şehir	90	302	0.02	0.078
Köyler	577	1998	0.22	0.791
TOPLAM	667	2240	0.10	0.351

* Gerçek Üretim ** Kilogram Karşılığı *** Kişi Başına Düşen Miktar

3-Bağcılık ve Bahçecilik:

1590 tarihinde Nahçıvan kazasında büyük kısmı şehir merkezinde olmak üzere, halk yaygın olarak bağcılıkla uğraşıyordu.

Kazadaki bağların önemli bir çoğunluğu 1590 tarihli Revan Vilayeti Kanunnâmesi'nce maktu' olarak kaydedilmiştir.

Zaten genellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Akkoyunlular devrinden beri, belki daha evvelden devam ede gelen bir adete göre, bağlardan muayyen bir miktar akça maktuen alınmaktaydı[55].

Kaza genelinde toplam 285 bağ bulunmaktaydı (222'si şehir merkezinde, 63'ü köylerde olmak üzere).

Kaza merkezinde bağcılıktan elde edilen toplam gelir 37.000 akça'dır. Köylerden elde edilen gelir 775 akça gibi şehir merkezine göre daha az bir kısmı teşkil etmektedir. Bunun yanında merkezde 4 bağın, köylerde ise 52 bağın gelirleri yazılmamıştır.

Tüm bunlardan sonra çıkan sonuç şudur: Şehir halkı bağların % 72'sini elinde bulundurmaktadır ve şehir merkezi tutulan kayıtlara göre toplam maktu gelirin de % 98'ini ödemektedir.

---

[54] 1 Erivan Menn'i 3.36 kg. Ayrıntılı bilgi için bkz. Walther Hınz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, Çev. Sevim Acar, M.Ü.F.E.F. Yayınları, İstanbul 1990, s.26.

[55] *"Ve bağdan ve bağçeden behre alınmak kanuna ve şer'a mutabıktır. Amma reayanın bağ ve bağçelerinün behresin almakda sipahi tazyik idüp mevsiminde almamağın re'ayanun def'i mudayakaları içün behre mikdarına bedel, ehl-i vukuf tahmin-i sahih ile bağ ve bağçelerine maktu ' kayd alındı."* , *T.D. 633*, s.6-7.

1590 tahririnden anlaşıldığına göre bahçecilik de revaç bulmuştur. Şehir merkezinde toplam 88 bahçenin varlığını görmekteyiz. 60'ının geliri belirtilmiş ve elde edilen toplam gelir, 875 akça dolayındadır. Köylerde ise iki bahçenin kayıtlara alındığını görmekteyiz. Birinin geliri belirtilmemiş, diğerinin geliri ise 50 akça olarak yazılmıştır.

4-Meyve Üretimi:

1590 tahririne göre Nahçıvan kazası meyvecilik açısından geri durumdadır. Lakin Revan kazasına oranla daha gelişmiştir[56]. Şehir merkezinde hiç belirtilmeyen meyve öşrü, köylerin yalnızca altısında yazılmıştır. Toplam meyve öşrü 1684 akçadır.

Kazada üretilen meyvelerin çeşit ve miktarları hakkında bilgi edinemiyoruz. Çünkü meyve öşrü yazılırken sadece vergi olarak alınan bedel yazılmıştır.

C-VERGİLER:

Devlet ve milletin korunması, varlığını idame ettirmesi ve ilerlemesinin sağlanması yani kamu hizmetlerinin ifâsı için birtakım masrafların yapılması gerekmektedir.

Bununla birlikte Hz. Muhammed devrinden Tanzimat'ın ilanına kadar bütün Türk-İslam devletlerinde esas kabul edilen vergi sistemi, tekâmüle uğramakla birlikte aynıdır[57]. Dolayısıyla Osmanlı Devleti de vergi teşkilatının kurulmasında kendinden önceki Türk-İslam devletlerinden faydalanmıştır. Lakin Osmanlılar, imparatorluğun tamamını kapsayacak bir vergi politikasını belirlememiştir. Bunda etkili olan, zamanla fetihler neticesinde sınırların genişlemesi, farklı din ve ırklardan milletlerin Osmanlı Devleti'nin bünyesinde bulunuyor olmasıdır. Bu meyanda devlet, her bölgenin ırk, kültür, iklim ve diğer bazı iktisadi ve sosyal şartlarını dikkate almış ve ayrı vergi kanunnâmeleri düzenleme yoluna gitmiştir.

Bu kanunnâmelerde ayrıntılı bir şekilde yazıldığına göre, ekonomik yapısı vergi sistemi üzerine oturtulan Osmanlı Devleti'nin toplumdan aldığı vergiler şunlardır:

1-Şer'i Vergiler (öşür, baş vergisi, pençik vs.)

2-Örfi Vergiler (çift, yarım çift, bennâk, arus, cürm ve cinayet vs.)

---

[56] Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Babacan, "1590 Tarihinde Revan'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sa.1, Isparta 1995, s.43-79.

[57] Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, c.1, İstanbul 1990, s.350-351.

3-Arızî Vergiler (satış resmi, değirmen resmi, hayvan resmi, ispençe, salariye, gümrük resmi vs.)[58] olmak üzere üç ana başlıkta toplanır.

Devlet bu sistem vasıtasıyla vergi toplama hakkını büyük ölçüde dirlik sahiplerine ve vakıflara bırakmıştır. Bu uygulama vergilerin tahsili ve maaşların ödenmesinde büyük kolaylıklar sağlamıştır[59].Yukarıda bahsedilen resimler belli oran ve ölçüler dahilinde il-yazıcılar tarafından deftere yazılırdı.

Re'âyadan alınacak vergiler belirlenirken daha evvelki defterde belirtilen birim fiyatlarının yanı sıra, zamanla değişen mahsul fiyatları kadı hüccetiyle tespit edilerek, il-yazıcı raporları şeklinde, yeni yazılan tahrir defterleri ile merkeze gönderilirdi.

Defter kayıtlarına esas oluşturacak kesin narh fiyatları defterin merkeze getirilmesinden sonra sultanın huzurunda yapılırdı. Böylelikle devlet ülke genelindeki fiyat hareketlerini kontrolü altında tutabilir, dirlik gelirlerini artırabilir, meydana gelecek gelir farklarına el koyabilirdi[60].

Merkezde belirtilen bu fiyatların tahririn yapıldığı tarihlerde o bölgede uygulanmış olan hakiki fiyatlar olup olmadığı şüphelidir. Özellikle 1585/993 devalüasyonundan sonra, büyük bir hız kazanmış olan fiyat hareketleri sebebiyle, tahrirlerin yapıldığı senelere ait olarak belirlenmiş olan mahsul fiyatlarının ve dolayısıyla dirlik sahiplerinin akça olarak hesaplanacak gelirlerinin kısa bir süre sonra kıymetini kaybedeceği ve eski ile yeni tahrir arasında geçecek otuz-kırk sene gibi zaman aşımları süresince, vaktiyle tımar kadroları için tayin edilmiş olan gelir tavanları çoktan aşılmış olacağı için, defterler yazılırken kullanılmış olan narh fiyatlarının nazari bir ölçü ve hesap birimi haline dönüşmüş olduğu fikrindeyiz[61].

Bu nedenle ilerde devletin aldığı vergilerin para karşılıklarını akça ile belirtirken tahririn yapıldığı yılda mahsul fiyatının ne olduğunu değil, devletin tespit ettiği birim fiyatları üzerinde duracağız.

---

[58] Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara 1985, s.117.

[59] M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, T.T.K. Yayınevi, Ankara 1987, s.117.

[60] Ö. Lütfi Barkan, *Hüdavendigar Livası Sayım Defteri*, T.T.K. Yayınevi, Ankara 1988, s.47-50.

[61] Ö. Lütfi Barkan, *a.g.e.* , s.50.

Buradan varılacak sonuç ise; 1590 tarihli tahrir defterinde verilen narh fiyatları ve hasılların **1585 devalüasyonundan etkilenmemiş akça** baz alınarak hesaplanmış olduğudur.

1-Öşür:

Kelime manası onda bir olan öşür, Osmanlı Devleti'nde mirî arazi rejiminin uygulandığı her yerde ziraatle uğraşan çiftçilerden elde ettikleri ürüne karşılık alınan şer'i bir vergidir[62].

Genellikle 1/8, 1/6 ve 1/5 bazen de ürün yarısını almak şeklinde tatbik edilmiştir. Bu farklılığın sebebi; arazinin verimliliği, sulama şartları, zirai üretimin türü ve mahalli örf ve adetlerin bölgeden bölgeye değişmesiyle ilgilidir[63].

Öşür, arpa, buğday gibi dayanıklı hububattan genellikle aynî; hububatın dışındaki bağ, bahçe, bostan mahsullerinden belirlenen narh'a göre nakdi olarak veriliyordu. Bağ öşründeki bu durum zaten Doğu Anadolu Bölgesi'nde Akkoyunlular devrinden beri devam ede gelen bir adet şeklindedir.

Nahçıvan kazasında uygulanan öşür oranına baktığımızda, kanunnâmede salariye miktarından söz edilmiş ve 1/5 verenlerden salariye alınmayacağı yazılmıştır[64]. Ancak Nahçıvan kazasında öşür miktarı 1/8 nispetinde alınmış, bununla birlikte sâlâriyye[65] vergisinin öşürle birlikte alındığı tutulan kayıtlardan anlaşılmaktadır[66].

a-Hububat Öşrü:

Hububat öşrü gibi mahsulden aynî olarak alınan ürünün gerçek verimini hesaplarken, re'âyayı mağdur etmemek için ürünün iyi ve kötü mahsul yıllarının farkını kaldırmak amacıyla birbirini takip eden üç yılın mahsul miktarının ortalaması hesaplanır[67].

Hububatta ölçü olarak **"İstanbul kilesi"** kullanılmıştır[68]. İstanbul kilesi 25.7 kg ağırlığındadır[69].

---

[62] Özer Ergenç, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler", *ODTÜ Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Gelişme Dergisi 1978 Özel Sayısı, Ankara 1979, s.88.

[63] Ö. Lütfi Barkan, "Öşür" , *İ.A.*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1988, c.9, s.485.

[64] *"Ve sâlâriyye onda bir öşür alındıktan sonra kırk kilede bir kile alınır. Ve hums virenler sâlâriye virmezler"*, *T.D. 633*, s.5.

[65] Sâlâriyye: emir, vezir ve sair büyük kişilere ait toprak ürünlerinden öşürle birlikte alınan vergi; bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1996, s.916.

[66] *T.D. 633*, s.114.

Revan Vilayeti Kanunnâmesi gereğince Nahçıvan kazasında hububatta uygulanan narh fiyatları aşağıdaki gibidir (Bkz. Tablo-VII).

Tablo-VII

1590 Tarihinde Nahçıvan'da Hububatta Uygulanan Narh Fiyatları

Cinsi	Narh Fiyatı
Hınta(Buğday)	8 akça
Şair (Arpa)	6 akça
Erzen (Gâvers,Darı,Dıhn)	6 akça
Mercimek(Ades)	8 akça
Nohut	8 akça

ı-Buğday(Hınta) Öşrü:

1590 tarihli tahrire göre Nahçıvan kazasında yetiştirilen ürünler içinde en büyük payı buğday almaktadır.

Kazada uygulanan öşür 1/8 oranında ve buğdayın narh fiyatı 8 akça olarak tespit edilmiştir (Bkz. Tablo-VII). Buna göre Nahçıvan'dan buğday için alınan toplam vergi 147200 akçadır. Bu gelirin toplam gelir içindeki payı ise % 18'dir (Bkz. Tablo-IX).

ıı-Arpa(Şa'ir) Öşrü:

Buğdaydan sonra ikinci sırayı alır. Arpadan alınan toplam vergi, 94340 akçadır. Toplam vergi gelirindeki payı % 11'dir (Bkz. Tablo-IX). Arpaya uygulanan narh fiyatı 6 akçadır (Bkz. Tablo-VII).

ııı-Erzen(Gâvers,Darı,Dıhn) Öşrü:

Erzen, Nahçıvan merkezi ve köylerinin hemen hepsinde üretilmekle birlikte miktarı buğday ve arpaya nazaran azdır. Erzenden alınan toplam vergi 48120 akçadır. Kazadaki vergi gelirine oranı % 5.9'dur (Bkz. Tablo-IX). Erzene uygulanan narh fiyatı 6 akçadır (Bkz. Tablo-VII).

ıv-Mercimek(Ades) Öşrü:

Mercimekten alınan vergi 4024 akçadır. Uygulanan narh fiyatı 8 akçadır (Bkz. Tablo-VII). Mercimekten alınan verginin toplam vergiye oranı ise % 0.5'tir (Bkz. Tablo-IX).

---

[67] Ö. Lütfi Barkan, *Hüdâvendigâr Livası Sayım Defteri*, s.47.

[68] *"İstanbul'un yirmi kilesi bir müd'dür."*, *T.D. 633* , s.10.

v-Nohut Öşrü:

Az miktarda şehir merkezinde ve birkaç köyde olmak üzere yetiştirilen nohut, en az üretilen hububattır. Nohuttan alınan vergi 296 akçadır. Genel vergiye oranı % 0.03'tür (Bkz. Tablo-IX). Nohuta uygulanan narh fiyatı ise 8 akçadır (Bkz. Tablo-VII).

b-Penbe(Pamuk) Öşrü:

Sıcak hava ve sulak arazilerde yetişebilen pamuğun, Nahçıvan'da az miktarda şehir merkezinde ve bazı köylerde üretildiği görülmektedir.

Pamuktaki ölçü birimi menn[70] olarak kullanılmış, uygulanan narh ise menn/96 akçadır.

Pamuktan alınan vergi, 64032 akçadır. Bu rakamın toplam vergi gelirine oranı % 7'dir (Bkz. Tablo-IX).

c-Bostan Öşrü:

1590 tarihli tapu tahrir defterine göre Nahçıvan şehir merkezi dahil olmak üzere, şehre bağlı köylerden yaygın olarak alındığı görülen bostan öşrünün toplam miktarı 6000 akçadır. Bunun genel vergi gelirine oranı ise % 0.7'dir (Bkz. Tablo-IX).

d-Keten Öşrü:

Lifleri dokumacılıkta, tohumu hayvan yemi olarak kullanılan bir üründür. 1590 tarihinde Nahçıvan'da ketenden alınan vergi miktarı 4230 akçadır. Bu verginin toplam gelire oranı % 0.5'tir (Bkz. Tablo-IX).

e-Meyve Öşrü:

Nahçıvan'da tutulan kayıtlara göre yetiştirilen meyve türleri ve miktarları ayrıntılı olarak yazılmamış, sadece birkaç köyden alınan meyve öşrü kaydedilmiştir.

Buna göre Nahçıvan'da meyve öşrü 1684 akça alınmıştır. Bu rakamın vergi gelirine oranı % 0.2'dir (Bkz. Tablo-IX).

f-Şıra Öşrü:

İfade edildiği gibi, Nahçıvan'daki bağların bir bölümü mukataya verilmemiştir. Mukataya verilmeyen bağlardan şıra elde edildiğini düşünmekteyiz.

Şırada ölçü menn alınmış, narh fiyatı ise menn/5 olarak belirtilmiştir.

1590 tahririne göre Nahçıvan'dan 484 menn şıradan 2420 akça öşür alınmıştır. Şıradan alınan verginin genel vergi gelirine oranı % 0.3'tür (Bkz. Tablo-IX).

---

[69] Walter Hınz, *a.g.e.* , s.51.

[70] *"1 Erivan Menn'i 3.36 kg'dır."*, bkz. W. Hınz, *a.g.e.*, s.26.

g-Kivâre (Bal) Öşrü:

Kanunnâmelerde **"Kovan resmi", "resm-i kivâre", "zenbur resmi", "öşr-i petek"** diye geçen bu resim, re'âyanın elinde bulunan arı kovanlarının mahsulünden alınır. Bazı yerlerde bal, bazı yerlerde para olarak tahsil edilir[71]. 1590 tarihli Revan Vilayeti Kanunnâmesi'ne göre **"Öşr-i aselden bedel-i 'âlâ kovandan iki akça ve ednasından bir akça alına"**[72] şeklinde bal öşrünün kovan başına para olarak tahsil edildiği yazmaktadır.

Bal öşrü, bölgelere göre farklılık gösterebilmektedir. Bazı yerlerde 1/10, bazılarında 4 kovana 1 akça, bazılarında da kovan başına bir nügi bal alınmaktadır[73].

1590 tarihli defterden anlaşıldığına göre Nahçıvan kazasından 4030 akça bal öşrü alınmıştır. Bu miktarın toplam vergi içerisindeki yüzdesi % 0.5'tir (Bkz. Tablo-IX).

Defterde kovan sayılarının iyi veya kötü oldukları belirtilmediği için kazadaki kovan sayısını tespit edememekteyiz. Ancak tahmini ifadeleri itibara alırsak kaza genelinde yaklaşık 2687 kovan bulunduğunu tahmin etmekteyiz.

2-Şahsa Bağlı Vergiler:

Bu bölümde ele alınacak vergiler şahıslardan sosyal ve hukuki konumlarına göre tahsil edilen vergilerdir. Osmanlı ıstılahında bunlara **baş akçası** veya **kulluk akçası** gibi isimler verilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısının temellerini oluşturan vergilerden şer'i vergileri yukarıdaki bölümlerde izah etmeye çalışmıştık. Çalışmamızın bu bölümünde ise 1590 tarihli deftere göre Nahçıvan'da yaşayan kimselerin şahsına dayalı vergi mükellefiyetlerini inceleyeceğiz.

Bu vergiler, çift resmi, nîm çift, ispenç, bennâk, caba olarak deftere kaydedilmiştir.

a-Çift ve Nîm Çift Resmi:

Osmanlı İmparatorluğu'nda mirî arazi sisteminin tatbik edildiği bölgelerde, çift olarak adlandırılan, muayyen büyüklükteki araziyi tasarruf eden ra'iyyetin ödediği resme çift resmi denmektedir. Daha önce bahsettiğimiz gibi Osmanlı yönetimi arazinin verim durumuna göre tespit edilen ve miktarı 60 ila 150 dönüm arasında değişen ziraat arazisini bir çiftlik(çift) kabul etmektedir. Buradaki kıstas ra'iyyetin evli olmasıdır. Evli olmayana

---

[71] Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatoluğu'nda Re'âyâdan Alınan Alınan Vergi ve Resimler", *A.Ü.D.T.C.F.D.*,V, Sa. 5, Ankara 1947, s.508.

[72] *T.D. 633*, s.8.

çiftlik verilmemektedir. Çiftliği tasarruf eden köylüler resm-i çift denilen bir resim ödemektedirler.

Revan Vilayeti Kanunnâmesine göre resm-i çiftin miktarı 50 akça[74], toplama zamanı da Mart ayı[75] olarak kaydedilmiştir.

Çift resmi ve nîm çift her zaman beraber değerlendirilmiş, çift resmi için geçerli olan esasların hepsi, nîm çift için de geçerli olmuştur. Sadece oranı yarı yarıyadır[76]. Buna göre nîm çift tasarruf eden kimseden kanunnâme gereği 25 akça alınır[77].

1590 tahririne göre Nahçıvan merkezinde 14 çiftlik ve bir nîm-çiftlik arazi vardır. Köylerde ise ; 12 çiftliğin varlığını görmekteyiz. Buna göre; merkezden resm-i çift olarak 700 akça, nîm çift olarak 25 akça vergi geliri kaydedilmiştir. Köylerde ise çiftliklerin bir kısmının vergi bedelleri yazılmakla beraber, çoğunun geliri karyelerinin hasılları içinde gösterilmiştir. 4 çiftliğin geliri müstakil olarak yazılmıştır. Bunun da toplam 800 akçaya karşılık geldiğini görmekteyiz. Dolayısıyla bizim tespit ettiğimiz, çiftliklerde elde edilen toplam gelir 1525 akçadır.

b-Bennâk ve Caba Bennâk Resmi:

Bennâk, çiftliği olmayan, evli ra'iyyete denilmektedir. Lakin bennâklar nîm çiftten az yerleri ekip biçebilirlerdi. Dolayısıyla diyebiliriz ki nîm çiftten az yer tasarruf eden müslüman re'âyaya bennâk denilmektedir[78]. Mücerred'den farkı evli oluşudur. Mücerred evlendiği zaman bennâk sayılırdı. Bennâk, ekinlü (çiftlü) bennâk ve caba bennâk olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Nîm çift'ten az yer tasarruf edenler ekinlü, hiç çift tasarruf etmeyenler de caba bennâk'tir [79].

Bennâk resmi, herhangi bir toprağı işlesin yada işlemesin her evli olan müslüman re'âyadan alınmaktadır. Yani kısaca, şahsa bağlı bir baş vergisidir[80].

---

[73] M. Ali Ünal, *a.g.e.*, s.123. (1 nügi:200 dirhem, yarım akça)

[74] *"Üzerine tamam çiftlik kayd olunan ra'iyyet'den elli akça (alınur)"*, *T.D. 633* , s.4.

[75] *"Ve resm-i çift dahi mard ayında alınır"*, *T.D. 633*, s.4

[76] Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Ra'iyyet Rüsumu", *Belleten*, c.XXII/92, Ankara 1959, s.586.

[77] *"ve nim-çiftden yirmi beş akça alınır."*, *T.D. 633*, s.4.

[78] Ö. Lütfi Barkan, *Osmanlılar'da Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları: Kanunlar, I*, İstanbul 1943, s.47.

[79] Halil İnalcık, "a.g.m.", s.589.

[80] Feridun Emecen, "Bennâk", *T.D.V.İ.A.*, c.5, İstanbul 1992, s.458.

Bir kimse tam veya nîm çiftlik yeri tasarruf ederken, çifti bozulup veya araziyi tohumlayamayacak duruma düşer, yahut herhangi bir sebeple çiftini kaybederse bennâklığa geçer.

Caba bennâkler, yani tapu ile tasarruf edilmiş toprağı olmayan re'âya, genellikle başkalarının tapulu topraklarında işçi olarak çalışırlar. Veyahut sipahiden tapusuz olarak toprak alıp işlerler. Bunun için de dönüm resmi öderler.

Bennâk, tımar arazisini terk edip başka yerde çalışabilir, lakin ra'iyyet, resmini nereye giderse gitsin, yazılı olduğu sipahisine ödemek durumundadır[81].

1590 tarihli Revan Vilayeti Kanunnâmesi'nde ekinlü bennâkten 18, caba bennâkten ise 12 akça vergi alındığı kaydedilmiştir[82].

1590 tarihli deftere göre, Nahçıvan'da 160 Bennâk bulunmaktadır. Bunlardan toplam 2880 akça vergi alınmıştır. Bu verginin genel vergi gelirine oranı % 0.3'tür.

Caba bennâklerin sayısı 54'tür. Bunlardan ise 648 akça resim alınmıştır. Genel vergiye oranı ise % 0.08'dir (Bkz. Tablo-IX).

c-İspenç Resmi:

Topraklı, topraksız, evli, veya bekar olduğuna bakılmaksızın, buluğ çağına erişmiş, köylü göçebe, şehir ve kasabada oturan her gayri müslim erkekten alınan örfi bir baş vergisidir[83].

İspenç resmi, mahiyet ve içerik itibariyle çift akçasına muadildir[84].

Nitekim, 1590 tarihli Revan Vilayeti Kanunnâmesi'nde "**Vilayet-i mezbure keferesi haracların eda itdüklerinden sonra rüsûm-ı çift'den bedel-i sipahalerine her haracgüzâr başına yirmi beşer akça işpençe vazı' olunmuşdur. Eda itdüklerinden sonra zeminlerinden resm-i çift ve resm-i nîm ve resm-i dönüm virmezler."**[85] şeklinde ispenç'in tanımı ve miktarı yazılmıştır.

---

[81] Halil İnalcık, "a.g.m.", s.590.

[82] *"Ve bir miktar yer tasarruf eden ekinlü bennâkdan on sekiz akça ve caba kayd olunan kimesnelerden ki kânûn-ı kadîm üzere on iki alınur"*, *T.D. 633*, s.4.

[83] Ö. Lütfi Barkan, "Çiftlik", *İ.A.*, c.3, s.393.

[84] Ö. Lütfi Barkan, "a.g.m.", s.393.

[85] *T.D. 633*, s.5.

Resmin toplanma zamanı 1 Mart olup[86] aslında Rumeli'ye mahsustur. Doğu Anadolu'nun fethinden sonra buradaki hıristiyan ahaliye de uygulanmıştır[87].

1590 tarihli tahrir defterine göre toplam 290 fertten ispenç resmi alınmıştır. Elde edilen toplam gelir 7250 akça ve vergi geliri içindeki yüzdesi % 0.9'dur (Bkz. Tablo-IX).

3-Hayvancılıkla İlgili Vergiler

a-Adet-i Ağnâm:

Osmanlı Devletin'de koyun ve keçiden alınan vergiye adet-i ağnâm denir. Ağnâm resmi, müslim ve gayri müslim ayırt edilmeksizin herkesten, bazı yerlerde Mart sonunda veya Nisan ayının başında iki veya üç koyuna bir akça alınmaktadır[88].

Adet-i ağnâm miktarı Nahçıvan'da, Revan Vilayeti Kanunnâmesi'ne göre 2 koyuna bir akça olarak belirtilmiştir[89]. Bu resmin toplanma zamanı da Nisan ayının başı olarak kaydedilmiştir. Ayrıca tahsilat sırasında koyun ile kuzu birlikte sayılmıştır[90].

1590 tarihinde Nahçıvan'da adet-i ağnâm adı altında, 14085 akça vergi alınmıştır. Bu miktarın vergi gelirine oranı % 1.7'dir (Bkz. Tablo-IX).

Kanunnâme gereğince 2 koyuna bir akça alındığı göz önünde bulundurulursa, kazadaki koyun sayısı 28170 olarak karşımıza çıkacaktır.

Şehir merkezinden 1000 akça adet-i ağnâm alındığına göre, toplam koyun sayısının 2000'i şehirde, 26170'i köylerde bulunmaktadır (Bkz. Tablo-VIII).

Dolayısıyla diyebiliriz ki hayvancılığın ekonomideki yeri köylerde daha ağır basmaktadır.

Tablo-VIII

1590 Tarihinde Nahçıvan'da Koyundan Alınan Vergi, Koyun Sayısı ve Köylere Göre Dağılımı:

---

[86] Halil İnalcık, "a.g.m.", s.607.

[87] Halil İnalcık, *Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, s.Giriş XXXII.

[88] Neşet Çağatay, "a.g.m.", s.483-511.

[89] *"Yerlüde resm-i ağnâm iki koyuna bir akçadur. Ve koyun ile kuzuyu bile sayılmak kanun olmuşdur."*, *T.D. 633* , s.7.

[90] *"Resm-i ağnâm dahi abril ayının evvelinde alınmak mukarrer olmuşdur."*, *T.D. 633*, s.7.

Nahçıvan(Merkez)	1000	2000
Şeyh Mahmudlu	100	200
Halillü	100	200
Yenice	1000	2000
Uzun Oba	1500	3000
Dirabad	550	1100
Alagöz	300	600
Nimhâne	1000	2000
Karaçuk	300	600
Şeyh Yusuflu	400	800
Geçit-i İslamiye	200	400
Süremerk	80	160
Nefs-i Bereket	300	600
Dere Elbak	530	1060
Bedehşan	200	400
Türken	100	200
Nehram	500	1000
Yezdabad	3000	6000
Gire Yüren	100	200
Cehri	1195	2390
Ezneberd	1630	3260
TOPLAM	**14085**	**28170**

b-Resm-i Yatak:

Yatak resmi, kanunnâmelerde, **otlak resmi**, **resm-i merâi**, **yaylak resmi**, olarak geçmektedir. Sürülerini başka tımar sahibinin tımarında otlatan veya mirî yaylalarda

yaylatan sürü sahipleri, göçebe kabilelerden ve yörüklerden, yılda bir defa olmak üzere bazı yerlerde sürü başına, bazı yerlerde de koyun başına alınan resimdir[91].

Diğer tımarlardan gelip geçen sürülerden bu vergi alınmaz ; ancak bu sürüler geçerken üç günden fazla kalırsa yatak resmi alınır[92].

Kanunnâmeler gereğince Resm-i Yatak her sürüden[93] orta halli bir koyun ilkbahar mevsiminde (Nevruz'da) alınıyordu[94].

1590 tarihli tahrir defterinde resm-i yatak'ın alınma şekli aynî olarak belirtilmesine rağmen nakdî karşılığı yazılmıştır.

5641 akça olarak kaydedilen resmi yatak geliri, genel vergi içinde % 0.7'lik bir paya sahiptir (Bkz. Tablo-IX).

XVI. yüzyılda ülke genelinde bir koyunun değerinin ortalama 30-35 akça olduğu[95] kabul edilirse, 1590 tarihinde Nahçıvan'da resmi yatak olarak yaklaşık, 5641 akçanın karşılığında muhtemelen 188 koyun alındığı görülür.

Bu da 188 sürü demektir. Bir sürü 300 koyundan meydana geldiğine göre kaza genelinde 56400 koyunun yayladığı anlaşılmaktadır. Adet-i Ağnam vergi gelirine göre biz şehirdeki koyun sayısını 28170 olarak vermiştik. Aradaki fark ise bize şehre dışardan koyun sürülerinin gelip yayladığını göstermektedir

c-Mahsul-i Post-ı Vaşak:

Kıymetli bir av hayvanı olan vaşak'ın derisinden kürk yapılmaktadır. Vaşak postu ticareti 1590 tarihinde Nahçıvan'da 2000 akçalık vergi geliri ile toplam vergi geliri içinde % 0.2'lik bir orana sahiptir (Bkz. Tablo-IX).

4-Maktu' Vergiler:

Maktu' kelimesi ; kesilmiş, bölünmüş manalarına gelmekte olup, Osmanlı vergi sistemindeki karşılığı "götürü usûl"'dür. Maktu' vergiler önceden belirlenmiş olup, yapılan hizmet veya elde edilen ürün az veya çok olsa bile sabit kalmaktadır[96]. Koyun, keçi gibi

---

[91] Neşet Çağatay, "a.g.m.", s.509 vd.

[92] Neşet Çağatay, "a.g.m.", s.510.

[93] *"300 koyun bir sürü hesap edilip..."* ; Çağatay, "a.g.m.", s.510.

[94] *"Kışladığı takdirce resm-i yatak deyu her sürüden mütevassıtu'l-hâl bir koyun alınmak kanun-ı mukarrerdür."*, *T.D. 633* , s.7.

[95] Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, c.2, s.437.

[96] M. Ali Ünal, *a.g.e.*, s.139.

hayvanlar ile su değirmeni gibi işletmelerden de maktu‘iyyet üzere, yani nakit olarak vergi alınmaktadır. Hatta bazı çiftlik, bağ, bahçe ve mezra‘â gelirleri bir takım kimselere “ bervech-i maktu” tasarruf etmeleri için verilmiştir.

a-Bağ Mukâtaası (Mukâta‘a-i Bâğât):

Bağ resmi geleneğe göre Doğu Anadolu’da Akkoyunlular devrinden (hatta daha eskiden) beri maktuen alınmaktaydı.

Nahçıvan’da toplam 285 bağın varlığından söz etmiştik. 1590 tarihli Revan Vilayeti Kanunnâmesi’nden anlaşılacağı üzere, sipahi ile re‘âyanın arasında itilaf meydana gelmemesi için, bağ ve bahçeler **“ehl-i vukuf tahmin-i sahih ile”**[97] maktu olarak deftere yazılmıştır.

Mukâta‘a-i Bâğât’tan devlet 37735 akçalık gelir elde etmiştir. Bu gelir toplam vergi geliri içerisinde % 4.6’lık gibi bir orana sahiptir (Bkz. Tablo-IX).

Bağ gelirinin büyük bir oranda oluşu bize çifte verilen arazinin niçin az olduğu sorusuna bir cevap teşkil etmektedir.

b-Resm-i Asiyâb (Değirmen Resmi):

Su veya yel ile dönen un değirmenleriyle, zeytin yağı değirmenlerinden çeşitli yerlerde ve zamanlarda değişik miktarlarda alınan vergiye verilen addır[98].

Değirmen resmi, 1590 tarihli kanunnâmeye göre Nahçıvan’da harman vaktinde alınmak üzere ayda 5 akça olarak belirlenmiştir[99].

1590 tarihinde Nahçıvan’da 36 adet faal değirmen bulunmaktaydı. Bunlardan 18 tanesi şehir merkezindedir.

Elimizdeki kayıtlara göre bir değirmen 3 ay, iki değirmen 8 ay çalışmaktadır. 6 değirmen de kullanılamaz (harabe) durumdadır.

Değirmenlerden alınan vergi çalışan taş sayısına bağlı idi. Bu durumda bir taşı olan değirmenden 5, iki taşı olandan 10 akça vergi alınmaktaydı.

1590 tarihinde Nahçıvan’da alınan değirmen resmi 1145 akçadır. Bu gelirin toplam vergi gelirine oranı ise % 0.1’dir (Bkz. Tablo-IX).

---

[97] *T.D. 633*, s.6-7.

[98] Neşet Çağatay, “a.g.m.”, s.503.

c-İhtisab Mukâta'ası (Mukâta'a-i İhtisab):

İhtisab kelime manası olarak hesap sorma, hesaba çekme anlamına gelir. Klasik dönemde Osmanlı Devleti'nde çarşı ve pazardaki fiyatlarla, alışverişin kontrolü işine verilen addır. Bu işi takip eden ve düzenleyen kimseye muhtesip denirdi[100].

1590 tarihli tahrirde Mukâta'a-i İhtisab başlığı altında **boyahane** (dokumacılıkta kullanılan ipliklerin renklendirilmesi ve kumaşların boyanması için faaliyet gösteren sanayi kolu), **bozahane** (insanı sarhoş eden, ekşimiş ve afyon karıştırılmış bozanın yapıldığı ve içildiği yer), **meyhane** (şarap, içki içilen ve satılan yer), **şemhane** (hayvanların kuyruk ve iç yağlarından sızdırılıp dondurularak elde edilen mumun yapıldığı yer), **kasaphane** (hayvanların kesilip satıldıkları yer), **başhane** (kesilen hayvanların baş ve ayaklarının toplandığı ve satıldığı yer), **sabunhane** (sabun imal edilen yer), **'asessiyye**[101](şehirdeki asayişin sağlanması için kol gezen gece bekçileri için ödenen paradır), **bac-ı bazar** (yalnız pazarda satılan eşyadan miktarına göre muayyen nispetlerde alınan bir muamele vergisidir[102]), **bazar-ı esb** (atların pazarlardaki satışına mukabil alınan vergi) ve **tamga-yı siyah** (şehre giren ve çıkan maldan alınan bedel.) gibi mukâta'a gelirleri topluca 250000 akça gibi büyük bir rakam olarak kaydedilmiştir. Bu mukâta'aların miktarları ayrı ayrı bilinmemektedir. Elde edilen gelirin toplam vergi geliri içindeki yüzdesi : % 31'dir.

Yine elde ettiğimiz verilere göre, nahiyelerin (Cehri, Yezdabad) gelirlerinin sonunda **"Mahsul-i Boyahane"** başlığı altında 9000 akçalık (8000 akça: Yezdabad, 1000 akça: Cehri) bir gelire rastlamaktayız. Bu gelirin toplam vergi geliri içindeki yüzdesi % 1.1'dir (Bkz. Tablo-IX).

d-Bezirhane Mukâta'sı (Bulgur Değirmeni Resmi):

Bezirhane, buğdayın kaynatıldıktan sonra bulgur haline getirildiği un değirmeninden daha küçük yapıdaki taşlardır. Bugün bile halkın tükettiği temel gıdalar

---

[99] *"Ekser memâlikte harman vaktinde alınmak kanun olmuşdur. Ve Resm-i Asiyâb defterde kaydolunduğu üzere alınup ziyade alınmaya ve defterde mukayyed olmayan âsiyabdan kaç ay yürürse ayda 5 akça alına"*, *T.D. 633*, s.7.

[100] Ayrıntılı bilgi için bkz. Kazıcı Ziya, *Osmanlılar'da İhtisab Müessesesi*, İstanbul 1987.

[101] *"'Asessiyye şehirde vâki olan ehl-i muamele dükkanlarından her ayda ikişer akça alına ve ehl-i hıref dükkanlarından birer akça alına ve ziyadeye alınmaya..."*, *T.D. 633*, s.10.

[102] Halil İnalcık, *a.g.e.*, s.Giriş 27.

arasında yer alan bulgur, 16. y.y'da halkın elinde kendi çabalarıyla elde ettiği, besin değeri yüksek önemli bir gıda maddesidir.

1590 tarihli tahrire göre Nahçıvan kazasına bağlı Yezdabad nahiyesinde iki tane bezirhanenin varlığını bilmekteyiz. İkisi de faal durumdadır.

Elimizdeki tahrirde çalışır durumda bulunan bezirhanelerden 60'ar akça alındığı görülmektedir. Buna göre iki bezirhaneden 120 akça maktu' vergi alınmıştır. Bu verginin toplam vergi içerisindeki yüzdesi % 0.01'dir (Bkz. Tablo-IX).

5-Arızî Vergiler:

Arızî vergiler, miktarı sabit olmayıp zuhurata bağlı olan vergi ve resimleri ihtiva etmektedir. Bu guruba giren resimler için defterlerde çok defa tımar arazisinin genişliği ve re'âyanın nüfusuna göre tahrir emini tarafından tahmin bir meblağ takdir edilmiştir[103].

a-Bâd-ı hevâ ve Arûsiye:

Bâd-ı hevâ türündeki vergiler; arus resmi, cürm ve cinayet resmi, yava, abd-ı abık ve kenizek gelirleri, dühân resmi, adet-i deştbânî, zemin ve dönüm resmi[104] gibi kalemler altında zikredilmektedir.

1590 tarihli defterde bâd-ı hevâ ve arûsiye birlikte kaydedilmiştir. Nahiye gelirinin sonunda da **Nısf-ı Bâd-ı Hevâ ve arûsiye** olarak ayrı bir kalem vergi görmekteyiz. Bu durum genellikle serbest olmayan tımarlarda görülür. Çünkü bu tür tımarlarda, bâd-ı hevâ resimlerinin yarısı sancak beyinin, diğer yarısı da tımar sahibinindir[105].

Feodal düzenin bir kalıntısı şeklinde yorumlanan arus resmi, ('arûsiyye) serbest tımarlarda, sipahinin nikahlanan genç kız veya dul kadından aldığı resimdir[106].

Bu verginin miktarı, evlenen şahsın, kız-dul, müslüman-zımmî olmasına, bölgeye, maddi duruma göre değişebilmektedir[107].

Revan Vilayeti Kanunnâmesi gereğince, 1590 tarihinde Osmanlı Devleti'nin pek çok vilayetinde olduğu gibi, Nahçıvan'da da bakire kızdan 60 akça, dul kadından 30 akça resm-i arus alınmaktadır[108].

---

[103] M. Ali Ünal, *a.g.e.*, s.147-148.

[104] İsmet Miroğlu, *a.g.e.*, s.183.

[105] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ö. Lütfi Barkan, "Tımar", *İ.A.*, c.12, s.311.

[106] Ö. Lütfi Barkan, "a.g.m.", s.308.

[107] Neşet Çağatay, "a.g.m.", s.506.

Bir yerli re'âyanın bakire kızı evlense gerdek resmini, kızın babasının tımarında oturduğu sipahi alır. Dul kadın evlenirse resm-i arusu kendisinin evlendiği sırada bulunduğu yerin sipahisi alır. Yörük ve yüzdecinin kızı evlenirse gerdek resimlerini, daima bir yerde bulunmadıklarından, kızın babasının kayıtlı bulunduğu yerin sahibi alırdı[109].

1590 tarihli defterde bâd-ı hevâ ve arûsiyye olarak rastladığımız 7058 akçalık bir geliri vardır. Bu gelirin toplam vergi gelirine oranı % 0.8'dir (Bkz. Tablo-IX).

Ayrıca nısf-ı bâd-ı hevâ ve arûsiyye adı altında 144 akçalık bir gelir daha vardır. Bu gelirin toplam vergi gelirine oranı ise % 0.01'dir (Bkz. Tablo-IX).

Bunların yanında zeamet sahipleri, tımar sahipleri ve azeplerin kızları evlendiğinde de gerdek resmi alınırdı. Bunların kızlarından alınan gerdek resimlerini defterde kimin üzerine yazılmışlarsa o alır[110].

b-Deştbânî ve Tapu-yı Zemîn:

Cerâim-i hayvanat denilen bu resim, herhangi bir şahsın atı veya sığırı, başkasının ekinine girip zarar verdiği takdirde, hayvan sahibinden alınırdı. Sancak kanunnâmelerinde (Revan Vilayeti Kanunnâmesi'nde de olduğu gibi) yazıldığına göre, bir kişinin sığır veya atı birisinin ekinine girerse **"dört değnek vurulup her davar başına beş akça cerîme alınması emrolunmuşdur."**[111].

Zeminler ufak arazi parçaları manasında olup, zemini tayin için gösterilen isim, onu tasarruf eden şahsa ait olan isimdir[112]. Tapu ile verilmezler; haric ra'iyyet olarak adlandırılan konar-göçerler tarafından işlenirler[113].

Mülkiyeti devlete ait olan araziden çiftlik tasarruf eden re'âya, bir defaya mahsus olmak üzere sipahiye resm-i tapu adı altında bir vergi ödemektedir. Tapu resmini ödeyen ra'iyyet ölünceye kadar çiftliği tasarruf eder. Aynı zamanda oğluna da intikal ettirebilirdi.

---

[108] *"Serbest olan tımardan bakire kızdan altmış ve yine avrattan otuz akça...", T.D.633*, s.8.

[109] *"Ve bakire kızın arusiyyesin her ne yirden göçse atası kimin ra'iyyeti ise ona virür. Ve seyyibe avret her kimin toprağında vaki' olursa resm-i arûsiyesin toprak ağası alur. Yörük ve yüzdeci tâifesinün mekân-ı muayyenleri olmadığı sebebden atasına tâbi' olmakda bâkire ve seyyibe beraberdür."*, *T.D.633*, s.8.

[110] *"Zuama ve erbâb-ı tımarın kızlarının resm-i arûsâneleri sancağa kayd olanı sancağa ve hâss-i hümâyûna kayd olanı hâssa-i hümâyûna alınır."*, *T.D. 633*, s.8.

[111] *T.D. 633*, s.8.

[112] Bkz. *T.D. 633*, s.113 *"Zemîn, der tasarruf-ı Mehmed Said 20 kilelik"* v.d

[113] Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, s.235.

Fakat sahibi öldüğünde sipahi veya vakıf mütevellisi, araziyi başka bir çiftçiye, ancak tapu resmi karşılığında verebilirdi.

Tapu resmi, toprağın peşin kirası değil, daha ziyade toprağı satın almak için ödenen bir paradır. Lakin ödenen para toprağın mülkiyetini almaya muktedir değildir, yalnızca tasarruf hakkını almaya yeterdir[114].

1590 tarihli tahrir defterinde **"Deştbânî ve Tapu-yı zemîn"**'in kazanın genelinde tek bir vergi kalemi olarak yazılmış olduğu görülmektedir.

Toplam 17857 akça olan bu resmin genel vergi gelirine oranı % 2'dir (Bkz. Tablo-IX).

c-Rüsûm-ı Hâricîn:

Her tahrir sırasında, gözden kaçan veya meydana gelen artışlar nedeniyle deftere yazılmamış gelirler bulunur. **"Hâric-ez-defter"** tabiri ile gösterilir[115], arazi ve re'âya için de kullanılır.

1590 tarihli tahrirde, Nahçıvan'da **"Rüsûm-ı Hâricîn"** olarak kaydedilen toplam 23620 akçalık bir gelir bulunmaktadır. Bu gelirin toplam vergi gelirine oranı %2.9'dur (Bkz. Tablo-IX).

d-Resm-i Dönüm:

"**Zemin resmi**", "**dönüm resmi**" olarak kanunnâmelerde geçen bu vergi, tam veya yarım çiftten az ya da çok yer ziraat eden re'âyadan fazlasından dönüm başına alınan resimdir.

Dönüm resmine tâbi arazi, ancak sipahinin tapuya veremediği mezra'â, çiftlik türünden arazidir[116].

Arazinin verimine göre değişen dönüm resmi, 1590 tarihli tahrire göre Nahçıvan'da her yıl ekilen verimli yerden iki dönüme bir akça, verimsiz yerden üç dönüme bir akça alınmakta olduğu, Revan Vilayeti Kanunnâmesi'nden anlaşılmaktadır[117].

1590 tahririne göre Nahçıvan kazasında resm-i dönüme 3760 akçalık gelir yazılmıştır. Bu gelirin toplam gelir içindeki oranı ise % 0.92'dir (Bkz. Tablo-IX).

---

[114] M. Ali Ünal, *a.g.e.*, s.151.

[115] Halil İnalcık, *a.g.e.*, s.Giriş 25.

[116] Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Ra'iyyet Rüsûmu", s.592.

e- Resm-i Kışlak:

Sipahinin arazisine geçici bir zaman için (genellikle kışlamak için) gelip yerleşen, ancak ziraat yapmayan hâric raiyyetin ödediği bir resimdir[118].

Bu resmi biz, re'âyanın, bir sipahinin kışlağına gelip kışlaması şartına bağlı olduğu için, arızî vergiler gurubuna dahil ediyoruz.

Bu resim evli re'âyadan 6 akça alınırken, bekar (mücerred) ve tütünü olan re'âyadan 3 akça **resm-i dühân** (aynı zamanda şahsa bağlı bir vergidir[119]) adı altında alınmaktaydı.

Kışlayan kimse kışladığı sipahinin arazisinde ziraat ederse resmi kışlak vermez, resm-i zemin verir. Ayrıca kışladığı yerde üç yıldan fazla kalırsa, resm-i bennâk alınır[120].

1590 tarihli tapu tahrir defterine göre Nahçıvan'dan Resm-i Kışlak adı altında 4760 akçalık bir gelir elde edilmiştir. Bu gelirin toplam vergi gelirine oranı ise % 0.5'tir (Bkz. Tablo-IX).

f-Mahsûl-i Beytü'l mâl-i 'Avâm:

Bu guruba giren gelirler, devletin mülkiyetinde olan malların gelirleri, boş dirliklerin gelirleri, sahipsiz mallar, mirasçısı olmadan ölenlerin malları, kızılbaşların mallarının müsaderesinden hasıl olan gelirler ve sahibi bulunmayan hayvanların satışından elde edilen gelirlerden oluşmaktadır[121].

1590 tarihli tahrire göre Nahçıvan'da yukarıda bahsettiğimiz vergi kaleminden 9000 akçalık gelir elde edilmiştir. Bu gelirin toplam vergi gelirine oranı % 1'dir (Bkz. Tablo-IX).

6-Diğer Resimler:

a-Resm-i Keştî:

Keştî[122], gemi, sefine demektir. Sefine resminin, Nahçıvan'da bulunan Aras Nehri'nin civarında bulunan bazı yerleşim alanlarından alındığı düşünülmektedir.

---

[117] *"Eğer 'âlâ yer olup her yıl ekilürse iki dönüme bir akça ve eğer ednâ olursa üç dönüme bir akça alınmak kânûn-u kadîme mutâbıkdur."*, *T.D.633*, s.6.

[118] Halil İnalcık, "a.g.m.", s.593.

[119] Halil İnalcık, "a.g.m.", s.594.

[120] *"Bir kimesne bir sipahinin tımarında kışlasa evlü olsa resm-i kışlak altı akça alına ve mücerred olsa tütünü olsa resm-i dühân üç akça alına ve kışlayan kimesne dahi kışladığı yerde ziraat eder olsa resm-i zemin verür, resm-i kışlak vermez. Ve kışlakçı olan kimse üç yıla dek resm-i kışlak verüp üç yıldan otursa resm-i bennâk alına"*, *T.D.633*, s.7.

[121] M. Ali Ünal, *a.g.e.*, s.168.

[122] Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s.512.

Kayıtlardan bu resmin alındığı yeri Yezdabad olarak tespit etmekteyiz[123]. Kanaatimizce bu vergi, Aras Nehri üzerinde yolcu ve yük taşıma bedeli olarak alınmıştır.

1590 tahririne göre, Nahçıvan'da Resm-i Keştî adı altında 10000 akçalık bir gelir elde edilmiştir. Bu gelirin toplam vergi gelirine oranı ise %1.2'dir (Bkz. Tablo-IX).

7-Vergiden Muaf Olanlar:

Nahçıvan'ın Osmanlı idaresine geçmesini etkileyen çok önemli faktörlerden birisi de, Osmanlılar'ın din ile ilim adamlarına toleranslı olmaları, onlara "tekâlif-i örfiyye" için muafiyet vermeleridir. Yine insanlara çok serbest şekilde imar ve bayındırlık işleri ile uğraşmalarına, vakıf tesis etmelerine izin vermesinin ve Osmanlılar'dan önce faaliyet göstermiş olan vakıfların ise faaliyetlerini desteklemiş olmasının da etkisi vardır[124].

1590 tarihli tapu tahrir defterine göre Nahçıvan'da bazı köylerin ahalisinin vergiden muaf olduğunu tespit etmekteyiz.

Şeyh Yusuflu Karyesi'ndeki, Şeyh Yusuf'un evladları (Şeyhzâdegan Cemaati) bayındıriyye ve kızılbaş sultanlarından ellerinde muafnameleri olması kaydıyla vergiden muaf tutulmuşlardır[125].

Süremerk Karyesi'nden Seydi Ahmed, Pir Seydi, Seyid Hüseyin ve Seydi Mehmed gibi kimseler ve onların yakınlarının tekâlif-i örfiyye'den muafiyetleri hususunda geçmiş sultanlardan ellerinde belgeleri varsa "**adı geçen kimselere tekâlif-i örfiyye teklif olunmaya**" şeklinde emr-i şerif olması şartıyla vergiden muaf tutulmuşlardır[126].

---

[123] *"Mahsûl-i resm-i keştî, der nehr-i âb-ı Aras, der nezd-i karye-i YEZDABAD, fi sene 10000."*, *T.D. 633*, s.126.

[124] Hoşkadem Hasanova, "Fetihten Osmanlı Yönetim Sistemine Entegrasyonuna Kadar Revan Eyaleti (1583-1590)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.1, Ankara 1999, s.511.

[125] *"Mezkûrlar karye-i mezbûrede medfun olan Şeyh Yusuf -kuddise inayallahu sırrahu-'nun evlâdından olmağla Selâtin-i Bayındıriyye Molla Halil-i Kızılbaşdan ellerinde mu'âfnâmeleri olmağın temessükâtı mucebince üslûb-ı sâbık üzere mu'âf olmaları bâbında emr-i şerîf-i 'âlîşân ihsân buyurub ve mezkurlar zıllullahi fi'l-arzeyn sa'âdetlü padişah-ı rûy-ı zemîn hazretlerinin devâm-ı devlet-i ebed-peyvendeleri du'âsına işdigâl ider 'ulemâ ve sulehâ ve fukara oldukları ecilden ber mûceb-i emr-i 'âlî 'avârız-ı dîvânîyye ve tekâlif-i 'örfiyye ve sühredâtdan emîn olmak üzere defter-i cedîde kayd olundu."*, *T.D. 633*, s.120.

[126] *"Karye-i mezbûreden Seydi Ahmed ve Pir Seydi ve Seydi Hüseyin ve Seydi Mehmed nâm kimesnelerün ve akrabâ ve müte'allikâtlarının tekâlifden mu'âfiyetleri bâbında Selâtin-i Salifeden ellerinde temessükleri var ise min ba'd mezbûrlara tekâlîf-i 'örfiyye teklîf olunmaya deyü ellerinde emr-i şerîf olmağın emr-i celîlü'l-kadrin mazmûn-ı hümâyûnu üzere mezkûrlar tekâlif-i 'örfiyyeden beri olmak üzere sebt-i defter olundu."* , *T.D. 633*, s.121.

8- Nahçıvan Kazasındaki Dini Ve Sosyal Yapılar:

Türk Hukuk Tarihi'nin önemli müesseselerinden olan vakıf hukuku, çeşitli sosyal tabakalar arasındaki hukuki münasebetleri düzenlemekte ve insanın yaradılışındaki hayırseverlik duygusu ile karşılıklı yardımlaşma esasına dayanmaktadır.

Osmanlı şehirlerinin fiziki bünyesini oluşturan dini ve sosyal yapılar şunlardır: câmi, mescid, imarethane, medrese, hamam vs. Bu önemli sosyal hizmetlerin inşasında öncülüğü maddi açıdan durumu iyi olan ümerâ, ulemâ, ayan ve eşraftan olan kimseler üstlenmişlerdir.

1590 tarihli tahrire göre, şehirleşme oranının yüksek olduğu Nahçıvan'da müslim nüfusun, gayri müslim nüfusa oranla daha fazla oluşu dini yapıları (cami, mescid vs.) ön plana çıkarmaktadır.

Kayıtlardan anlaşıldığına göre Nahçıvan şehir merkezinde bir eczahanenin varlığını görmekteyiz. Eczahane ve Şeyh Emineddin Mescidi'nin masrafları, iki kıt'a bağı olan Mevlana Nasrullah tarafından finanse edilmiştir[127].

[127] "*Mevlana-yı mûmâ ileyh zikrolunan iki kıt'a bağın maktû'unu sâhib-i arz'a edâ eyledikten sonra menafi'i Nefs-i Nahçıvan'da vâki' Câmi'-i Kebîr'de tâ'yîn eyledüğü eczahane ve Nahçıvan'da vâki' Şeyh Emineddin Mescidi'nin mesârifine sarf olunmak üzere vakf eyledüğü ber muceb-i vakfiyye kayd-ı defter olundu."*, *T.D. 633*, s.113.

Tablo-IX

1590 Tarihinde Nahçıvan Kazası ve Köylerinden Alınan Vergi ve Oranları

	Verginin Adı	Vergi Miktarı	Top. Ver. İç. %'si
1	Bostan	6000	0.7
2	Erzen,Darı,Gâvers	48120	5.9
3	Kivâre	4030	0.5
4	Hınta	147200	18
5	Keten	4230	0.5
6	Mercimek(Ades)	4024	0.5
7	Meyve	1684	0.2
8	Nohut	296	0.03
9	Penbe	64032	7
10	Şair	94340	11
11	Şıra	2420	0.3
12	Bennâk	2880	0.3
13	Caba	648	0.08
14	Nîm Çift	25	0.003
15	Resm-i Çift	700	0.08
16	İspenç	7250	0.9
17	Adet-i Ağnâm	14085	1.7
18	Post Mahsul-i -ı Vaşak	2000	0.2
19	Resm-i Keştî	10000	1.2
20	Resm-i Yatak	5641	0.7
21	Mukatâ'a-i İhtisab	250000	31
22	Mahsûl-i Boyahane	9000	1.1
23	Mukatâ'a-i Bağat	37735	4.6
24	Mukatâ'a-i Bezirhane	120	0.01
25	Resm-i Asiyâb	1145	0.1
26	Bâd-ı Hevâ ve Arusiye	7058	0.8
27	Deştbâni ve Tapu-yı Zemîn	17857	2.2
28	Mahsûl-i Beytü'l mâl-i 'Avâm	9000	1.1
29	Rüsûm-ı Tezâkire-i Tımarhâ-i Sipahiyan	20000	2.4
30	Nısf-ı Bâd-ı Hevâ ve Arusiye	144	0.01
31	Resm-i Dönüm	3760	0.4
32	Resm-i Kışlak	4760	0.5
33	Rüsûm-ı Hâricîn	23620	2.9
	TOPLAM:	**803804**	**100**

Tablo-X

1590 Tarihinde Nahçıvan'daki Köyler ve Gelirleri:

Köyler		**Gelirleri**
Alagöz (Mezra'a-i Alagöz)		15000
Bedehşan		10000
Bulgan		30000
Cehri		31000
Dere Elbak		20000
Dirabad		33333
Ezneberd		25000
Geçit-i İslamiye		12000
Gire Yüren		5000
Göynük		38000
Güldepe		14000
Güngömer		7333
Hacızar		20666
Halillü		14000
Kahab		7500
Karaçuk		15000
Mahmudabad		14333
Nefs-i Bereket		14000
Nehcud		20000
Nehram		30000
Nimhane		30000
Sancak		23333
Süremerk		12666
Seyyid Serav		45499
Şeyh Mahmudlu		5000
Şeyh Miranşeh		42500
Şeyh Yusuflu		20000
Tonbul		15000(divanî)
Türken		5000(divanî)
Uzun Oba		49333
Yarımca		40000
Yenice		42000
Yezdabad		60000
Yollu		12000(divanî)

SONUÇ:

Osmanlı Devleti'nin 1590 (H.999) yılında yapmış olduğu tahrir sonucunda, Nahçıvan kazası üzerine yaptığımız incelemeler bize aşağıdaki sonuçları vermiştir.

Nahçıvan şehrinin biz ne zaman ve nasıl kurulduğunu kesin olarak bilemiyoruz. Lakin Paleolitik dönemden itibaren bölgenin iskan edildiğini kaynaklardan tespit ediyoruz. İlk Tunç Çağı dönemindeki ekonomik gelişme bölgedeki nüfus artışını hızlandıracaktır.

Bölge sırasıyla ; M.Ö. 800 yıllarında Manna Krallığı, M.Ö. 7. y.y'da Urartu, M.Ö. 6. y.y'ın başlarında Med, M.Ö. 6. y.y'ın ikinci yarısında Pers, M.Ö. 323'te Atropatene Krallığı, M.Ö. 220 yılında Seleukos Krallığı ve nihayet 227 yılında Sasani egemenliği altına girecektir.

Nahçıvan 6. y.y'ın sonlarına kadar Sasani egemenliği altında kalmış, bir dönem Bizans kontrolüne geçmişse de 7. y.y'dan itibaren Araplar'ın, Selçuklular'ın, Timurlular'ın, Karakoyunlular'ın, Akkoyunlular'ın, Safeviler ve Osmanlılar'ın eline geçtiğini görmekteyiz.

Nahçıvan'a ilk ciddi akınlar 1578 yılında Lala Mustafa Paşa tarafından düzenlenmiştir. Fakat Osmanlı hakimiyeti uzun sürmemiş, bölge 1588'de tekrar fethedilmek zorunda kalmıştır. Revan, 1583'te alınmasına rağmen 1588'de son olarak alınan Nahçıvan ile birlikte tahrir edilmiş ve 1590 yılında tahrir tamamlanmıştır.

Nahçıvan kazasında, şehir merkezinde toplam 13 mahalle bulunmaktadır. Merkez kazaya bağlı toplam 34 köy vardır. Bunların yalnız 21'inin meskun olduğunu görmekteyiz.

1590 tahririne göre Nahçıvan'da 6369 kişi yaşamaktaydı. Bunların % 83.1'ini müslimler, % 16.9'unu ise gayri müslimler teşkil etmektedir. Nüfusun % 60.4'ü şehirde, % 39.6'sı da köylerde yaşamaktadır.

Bunun yanı sıra yaptığımız incelemelerden Nahçıvan'daki şehirleşme oranının devrinin çok üzerinde olduğunu gördük. Şehirde, sancak merkezi olan Revan'ın aksine, (merkezde ve köylerde) müslim nüfusun fazlalığı dikkati çekmektedir.

16. y.y'da Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin temelini tarım oluşturmaktaydı. Dolayısıyla tarımla paralellik gösteren hububat üretimi (buğday:18400 kile, arpa: 15430 kile, erzen: 8020 kile, mercimek: 503 kile, nohut: 37 kile) Nahçıvan için önemli bir yer arz etmektedir. Bununla birlikte bağcılık da zirai faaliyetlerin başında gelmektedir.

Endüstri öncesi toplumların geçim kaynağını oluşturan hayvancılık da şehir ekonomisine büyük katkılar sağlamıştır. Bunu biz hayvancılıkla ilgili alınan vergilerin önemli bir yer arz etmesinden çıkarmaktayız.

Bunların dışında şehirde çeşitli endüstri kuruluşları, imalathane ve ticarethaneleri görmekteyiz. Bunlardan bazıları şunlardır: Boyahane, bozahane, meyhane, şemhane, kasabhane, başhane, sabunhane vs.

Gerek İslamiyet öncesi, gerek İslamiyet sonrasında kurulan devletlerin temel görevleri, halkın refah ve mutluluğunu sağlamak olmuştur. Biz de bu rolü üstlenen çeşitli dini ve sosyal organizasyonlardan bazılarını (cami, mescid, eczahane vs.) Nahçıvan şehrinde tespit ettik.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, 15. ve 16. y.y Osmanlı Devleti idaresinde idari birimlerdeki sosyal, ekonomik ve kültürel yapının aydınlatılması sırasında baş vurulan tapu defterlerinin yeri tartışılmazdır. Biz de bu çalışmamız ile 16. y.y'ın sonlarına doğru Nahçıvan'ın yukarıda bahsedilen yönler çerçevesinde durumuna belirginlik kazandırmaya çalıştık.

BİBLİYOGRAFYA:

AKA, İsmail, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, T.T.K. Yayınevi, Ankara 1994.

AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Ankara 1975.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, c.2, İstanbul 1979.

AKKOYUN, Songül, *1530 Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Darende Kazası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1992.

ALTUNAY, Songül, *1540 (H.947)Tarihli Tahrir Defterine Göre Bitlis Sancağı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1994.

BABACAN, Hasan, *1590 (H.999) Tarihli Tahrir Defterine Göre Revan Kazası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1994.

BABACAN, Hasan, "1590 Tarihinde Revan'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sa.1, Isparta 1995, s. 43-79.

BABACAN, Hasan, "Osmanlı Kanunnâmelerine Bir Örnek: 1590 Tarihli Revan Vilayeti Kanunnâmesi", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sa.4, Isparta 1999, s. 145-163.

BAHŞALİYEV, V.B., *Nahçıvan Arkeolojisi*, Arkeoloji ve Sanat Yay. , İstanbul 1997.

BALA, Mirza, "İl-Deniz", *İ.A.*, M.E.B. Basımevi, c.5/II, İstanbul 1988, s.961-964.

BARKAN, Ö. Lütfi, *Hüdâvendigar Livası Sayım Defteri*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1988.

BARKAN, Ö. Lütfi, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980.

BARKAN, Ö. Lütfi, *Osmanlılar'da Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları I: Kanunlar*, İstanbul 1943.

BARKAN, Ö. Lütfi, "Öşür", *İ.A.*, M.E.B. Basımevi, c.9, İstanbul 1988, s.482-488.

BARKAN, Ö. Lütfi, "Çiftlik", *İ.A.*, M.E.B. Basımevi, c.3, İstanbul 1988, s.392-397.

BARKAN, Ö. Lütfi, "Tımar", *İ.A.*, M.E.B. Basımevi, c.12, İstanbul 1979, s.286-333.

BELDİCEANU, Nicoara, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, Çev.:M. Ali Kılıçbay, Ankara 1985.

BUNİYATOV, Ziya Musa, *Azerbaycan Atabekleri Devleti*, İlim Neşriyat, Bakü 1985.

CİN, Halil, AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, c.1, İstanbul 1990.

ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Re'âyadan Alınan Vergi ve Resimler", *D.T.C.F.D*, V/5, Sa.5, Ankara 1947, s.483-511.

DENY, J., "Sancak", *İ.A.*, M.E.B. Basımevi, c.10, İstanbul 1988, s.186-189.

EKİNCİ, İlhan, *1518 Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Siverek Sancağı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1992.

EMECEN, Feridun, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, T.T.K. Yayınevi, Ankara 1989.

EMECEN, Feridun, "Bennâk", *T.D.V.İ.A.*, c.5, İstanbul 1992, s.458-459.

ERGENÇ, Özer, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler", *ODTÜ Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Gelişme Dergisi 1978 Özel Sayısı, Ankara 1979, s.86-97.

GENÇ, Reşat, "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti", *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı II*, Tem.-Ağs. 1997, s.1207-1213.

GÖKBİLGİN, Tayyip, "Nahiye", *İ.A.*, M.E.B. Basımevi, c.9, İstanbul 1988, s.37-39.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Hane Deyimi Hakkında", *İ.Ü.E.F.T.D.* (Uzunçarşılı Hatıra Sayısı), Sa. 32, İstanbul 1979, s.331-348.

HINZ, Walther, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, Çev. Sevim Acar, M.Ü.F.E.F. Yay., İstanbul 1990

HOŞKADEM, Hasanova, "Fetihten Osmanlı Yönetim Sistemine Entegrasyonuna Kadar Revan Eyaleti (1583-1590), *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.1, Ankara 1999, s.509-515.

İLGÜREL, Mücteba, "III. Murad", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c.10, İstanbul 1989, s.393-401.

İNALCIK, Halil, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara 1987.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Eren Yay., c.1, İstanbul 2000.

İNALCIK, Halil, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, XXIII/92, Ankara 1959, s.575-609.

KARACA, Behset, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 1997.

KARAMANLY, H. Memmedov, "16.-18. Yüzyıllar Osmanlı-Safevi Savaşları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., c.1, Ankara 1999, s.502-508.

KAZICI, Ziya, *Osmanlılar'da İhtisab Müessesesi*, İstanbul 1987.

KIRZIOĞLU, M .Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976.

KOÇMAN, Asaf, *Azerbaycan Coğrafyası*, E.Ü.E.F.K. Yay., İzmir 1994.

KUNT, Metin, *Sancaktan Eyâlete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Ün. Yay., İstanbul 1978.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul 1962.

MERÇİL, Erdoğan, "İldenizliler (Azerbaycan Atabekleri)", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yay., c.9, İstanbul 1989.

MİNORSKY, Vladimir, "Nahçıvan", *İ.A.*, M.E.B. Basımevi, c.9, İstanbul 1988,s.34-35.

MİNORSKY, Vladimir, "Özbek", *İ.A.*, M.E.B. Basımevi, c.9, İstanbul 1988, s.488-490.

MİROĞLU, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, T.T.K. Yayınevi, Ankara 1990.

MEMMEDOV, Rauf, *Nahçıvan Şehrinin Tarihi Öçerki*, İlim Neşriyatı, Bakü 1977.

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmusu'l-âlâm*, Kaşgar Neşriyat, c.6, Ankara 1996.

SÜMER, Faruk, *Karakoyunlular*, T.T.K. Yay., Ankara 1992.

SÜMER, Faruk, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*, Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Enstitüsü Yay., Ankara 1976.

SÜMER, Faruk, "Akkoyunlular", *T.D.V.İ.A.*, c.2, 1989, s.270-274.

TOGAN, Z. Velidi, "Azerbaycan", *İ.A.*, M.E.B. Basımevi, c.2, İstanbul 1979, s.91-118.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1988.

ÜNAL, M. Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, T.T.K. Yayınevi, Ankara 1990.

ÜNAL, M. Ali, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, T.T.K. Yayınevi, Ankara 1999.

YÜKSEL, O., "Nahçıvan", *Türk Ansiklopedisi*, M.E.B. Basımevi, c.25, Ankara 1977, s.76-77.

EKLER

16. yy'da Osmanlı Kanunnâmeleri göz önünde bulundurularak, Revan Vilayeti Kanunnâmesinin hazırlanmasına temel teşkil eden faktörler şunlardır:

a- Osmanlı İmparatorluğun'da re'âyanın vereceği vergilerle, eyalet yöneticilerinin idari işlerle ilgili yükümlülüklerinin kanunnâmede yer almasının gerekliliği,

b- Safeviler döneminde, ticaret hayatında rüsûmlara ve pazar baclarına istenildiği zaman beylerbeyleri tarafından artış yapılmasından kaynaklanan kanunsuzluk ve bundan dolayı Revan Eyaleti tacirlerinin eyaleti terk etmeleri, tacirler tarafından uygun görülmeyen vergilendirme usûlünün büsbütün kaldırılmasıyla da canlılığını kaybetmiş iktisadi hayatın canlandırılması,

c- Zirai kesimde ise 1583 tarihinde Osmanlı ordusunun Revan'a hareketi sırasında Çukur Sa'd Beylerbeyi Tokmak Han ile beraber dirlik sahipleri ve ra'âyanın da eyaleti terk etmesi sonucu, re'âyayı boş kalmış yerlerine geri döndermek, nizamlı vergi ve idari sistemi uygulamak ve tımar sistemini yerleştirmek[128].

[128] Ayrıntılı bilgi için bkz. Hoşkadem Hasanova, "a.g.m.", s.512.

1- 1590 Tarihli Revan Vilayeti Kanunnâmesi[129]

Bismillâhirrahmânirrahîm ve bihî e'tesimü ammâ yedummu filbed'i ve't-tetmîm hamd-ü senâ-i ferâvân şükr-ü seyâsü bî-pâyân ol hâlik-i ins ü cân ve râzık-ı halk-ı cihân dergâh-ı a'lâsınaki süyüf-i aklâm ile cerîde-i âlemde nizâm i'tâ ve salavât-ı fâyikât-ı bî-nihâye ve tahıyyât-ı lâyıkât-ı bî-ğâye ser-defter-i mevcûdât ve server-i kâinât Muhammedi'l Mustafa aleyhi efdalü's-salavât ve ekmeli't-tahıyyâtın ravza-i 'ulyâsına ki ta'yîn-i şerî'at-ı garrâ ve teblîğ-i ahkâm-ı mülk-ü bezle mesâlih-i benî âdeme kıyâm-ı dîn-i mübîn ile intizâm 'atâ kıldı. Ve 'âl ve ashâb-ı 'ızâmının ervâh-ı mutahharalarına ki levâzım-ı merâsim-i islâmî nass-ı icmâlîden mufassal beyân ve 'ıyanda ihtimâm-ı tâm ile itmâm eylediler. Ammâ ba'd Pâdişâh-ı âlem-penâh şehinşâh-ı felek dergâh-ı sâye-i lutf-ı ilâh halîfe-i rasûlu'l-lah kâsir-i rikâb-ı ekâsire kâsir-i fukkâh-ı ekâsıra sahib-kırân-ı zamân mâlik-i cihân-ı devrân kazâ-tuvân kader-fermân sultan ibn-i sultan Murad Hân edâme'l-lahu kıyâme hıyâme sultânihi bi evtâdi'l-ebed ve etnâbi'l-hulûd fî zılleti zıllihi'z-zalîli bi'l-emni ve'l-emân hazretlerinin mesûbât-ı gazâ-yı cennet-cezâ bâbında külli himmet-humâ hemtâları ve celle nühmet-i enkâ hemyâları fırâk-ı dâlle-i râfızıyn ve zümre-i mudille-i mülhidîn üzerine akdem ve etemm olub ol tâife-i bed-girdârun vücûd-u mazarrât-ı âlûdîlerin ezfâr-ı tîğ-i îğ-i âbdâr ile cerîde-i âlemden hâk eylemek olmağın medâr-ı eşref diyârına cünûd-u mevennede bî şumâr ile serdâr-ı rafî'il mikdârlar gönderüb tâife-i mağhûre-i tu'umme şimşîr ve nîze ve tîr ve vilâyet-i Şirvan ve bâzı Gürcistan feth ve teshîr olunduktan sonra bakıyye-i Gürcistan ve vilâyet-i *Revân* ve *Nahcıvân* belki 'umûmen milket-i Azerbaycan ve dahi Havza ve Horasata ve havme-i himâyete getirilmek içün vüzerâ-i uzamâ-i âsaf-ı ârâdan vezîr-i rûşen zamîr-i müşîr-i müşterî-i tedbîr dilîr-i iklîm teshîr-i âsaf evsâf-ı zamâne Skender-i mesâf-ı yegâne hurşîd-pertev cemşîd-pîr ve rüstem-rezm hâtem-bezm hamrâ-hazm alâ 'ızzı kîtî-gî-i kişvergüşâ e'nî Ferhad Paşa edâme'llahu ikbâlehû ilâ yevmi'd-dîn ve eyyedehû dâimen nusraten ve fursaten ale'l-mülhidîn hazretleri serdâr-ı zafer şiâr-ı ta'yîn buyrulmağla müşârun ileyh dahi asâkir-i mansûre-i mevfûre ve ecnâd-ı ğayr-i mahrûse ile gelüp me'mûr oldukları zikr olunan umûr-u celîli'ş-şu'ûra bezl-i magdûr ve sa'-yi nâ-mahsûr idüp kuvve-i kâhire-i şehriyârî ve satve-i bâhire-i tâc-i dârî ile bi 'avni'llâhi'l-meliki'l-mennân bakıyye-i Gürcistan ve vilâyet-i *Revân* ve *Nahcıvân*'ı dahi feth ve teshîr ve çirk-ü şirk-ü küfr ve ilhâddan tathîr idüp ba'zı emsâr ve bilâdına lem-yühlak mislühâ fi'l-bilâd müsdâkına mâ-sadak kılâ'-i bedî'i'l-ibdâ' îcâd ve ihtirâ' eyleyüp memâlik-i sâire gibi zabt ve tasarruf olunduktan sonra zikr olunan vilâyet-i *Revân* ve *Nahcıvân*'da dahi kemâ yenbağî kavânin-i adâlet âyîn-i pâdişâhî mer'î ve mazbût ve kavâ'id-i fevâ'id-i nısfet rehîn-i dîn-i penâhî mahmî ve merbut olunması içün vilâyet-i mezbûrenin umûmen kurâ ve mezâri' ve mehâri' ve mehâris ve metâri' ve gallât ve hukuk ve mersûmâtı nakîr ve kıtmîr tahrîr ve *mücmel* ve *mufassal* defterler tefsîr ve tastîr olunmak müşârun-ileyh serdâr-ı âlî makâm-ı felek-râm hazretlerinin merâm-ı şerîfleri olmağın ol bâbda zümre-i ümerâdan defterdâr-ı emvâl bu 'abd-ı bî-meccâl Mehmed bendelerine ve dîvân-ı hümâyûn-u sa'âdet mal kâtiplerinden el-kâtip Hasan kullarına fermân-ı kazâ cereyân nâzil ve vâsıl olup mazmûm-ı hümâyûn lâzımü'l-iz'ân ve vâcibü'l-im'ânına kânûn-u kadîm ve tarz-ı müstakîm üzre mufassal ve meşrûh fermân olunan hasbü'l-imkân ma'lûm ve

---

[129] Bkz. *T.D. 633*, s. 3-12 ; Hasan Bababcan, "Osmanlı Kanunnamelerine Bir Örnek: 1590 Tarihli Revan Vilayeti Kanunnamesi", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sa. 4, Isparta 1999, s. 145-163.

iz'ân olundukda imtisâlen li'l-emri'l-'âlî tahrîre şurû' ve mübâşeret eyleyüb ol bâbda fermân olunan me'mûrât ve memnû'ât alâ kadri'l-vüs'i ve't-tâka riâyet ve ahvâl tahrîr ve tevzî'at mümkün oldukça râsitîkârî ve istikâmet himâyet kılınup zikr olunan mesâlih ve mehâm isrâ'-i ikdâm-ı aklâm ile ikdâm-ı tâm ve ihtimâm mâlâ kelâm ile eyyâm-ı devlet-i rûz efzûn-u hüsrevânîde bi-'inâyeti'l-meliki'l-allâm ihtitâm ve encâm bulmuştur.

El-vâki' fî evâhîr-i şehr-i muharremi'l-harâm sene tis'a ve tis'ân ve tis'a mie.

Tafsîl-i eczâ-yı şer'iyye-i müte'âmile ve kavânîn-i rüsûm-u 'örfiyye-i müte'ârefe makâl-i defter-i Osmâniyye ve meâhiz-i ahkân-ı sultâniyye ki vilâyet-i *Revân* müceddiden tahrîr olundukda icrâ olunan kavânîn-i mahrûsede cenâh-ı hüsrevânînin zılâl-i adâlet ve sâye-i merhamet bahşleri tahtında mütezallil ve müreffehü'l-hâl olmaları ki mûcib-i devâm-ı devlet ve bâis-i nizâm-ı memleket olmağın ber-muktezâ-yı emîr-i âlî zikr olunur.

Fasıl: *Resm-i Çift*;Üzerine tamam çiftlik kayd olunan ra'iyyetten elli akça ve nîm çiftden yirmibeş akça ve bir mikdar yer tasarruf eden ekinlü bennâkdan on sekiz akça ve caba kayd olunan kimesnelerden ki kânûn-ı kadîm üzere on iki alınır ve defter-i hâkânîde çift veya nîm veya bennâk kayd olunan re'ayadan biri fevt olup birkaç oğulları kalsa yeri mücerredine kayd, ululları caba kayd olunup resm-i caba ile pîr resmi birikdirilüp bi-kader-i hasasihim resimlerin eda idüp yeri müşterek tasarruf iderler. Zîrâ caba bennâklık ra'iyyeti atası yerinden men' etmez. Fi'l-hakîka mülk-ü mevrûsu gibidir.

Ve bir ra'iyyet fevt olup sağîr oğula çiftliği kalsa sağîr çiftliğin hakkından gelmiyecek atan çiftliğidir deyu sipâhî resm-i çift talep eylemeye sağîr yarayınca emânet tarîkiyle âhara verilüp ve yetim yetişüp zirâ'ate kâdir olup atasından kalup emânete verilen yerini talep etse teslîm olunup, sipâhîye andan tapu almak yokdur.

Ve bir ra'iyyet fevt olup oğulları kalup babaları biri birine müşa' ve müşterek mutasarrıflar iken biri vefât eylese oğlu kalsa hissesi oğluna intikâl eder ve oğlu kalmasa karındaşınun yeri karındaşına intikâl eylemez. Anun gibi vâki' olsa müteveffânın hissesi ecnebîye verilmeyüp il(el) verdiğün karındaşı verirse karındaşına verile.

Ve sipâhî dahi karındaşı hissesin gerü karındaşına vermekde ehl-i hibre ma'rifetleriyle hakk-ı karârın ala ve muvâda'a ile ziyâde nesne almaya. Meğerki karındaşı rağbet eylemeye ol vaktin sâhib-i tımar ehl-i karyeden tâlip olanlara vere.

Ve bir ra'iyyet ki defterde bütün çift veyâhud nîm çift yazılmışdır, ol ra'iyyetün oğlu ve oğlunun oğlu olsa oğlu fevt olup ba'dehû kendü fevt olup oğlunun oğlu kalsa dedesinün yeri oğlu oğluna intikâl eylemez. Karındaşı yeri karındaşa intikâl itmedüği gibi. Ammâ hakk-ı karâr ile tapuya alup ol isterken ecnebîye verilmeye.

Ve kefere tâifesinün dahî yerleri atalarından intikâl idüp ber-vech-i iştirâk mutasarrıf olmakda ve eytâm-ı zirâ'ate ka'âdir olup beratınca ataları yeri emânete verilmekde ve karındaşı yeri karındaşa ve dede yeri oğlu oğluna intikâl etmekde kezâlik.

Ve vilâyet-i mezbûre keferesi haracların edâ itdüklerinden sonra rüsûm-ı çift'den bedel-i sipâhîlerine her harac-güzâr başınıyirmi beşer akça ispençe vazı' olunmuşdur. Edâ itdüklerinden sonra zemînlerinden resm-i çift ve resm-i nîm ve resm-i dönüm vermezler.

Ve vilâyet-i mezbûrede ba'zı müslümanlar mülkiyet tarîkıyla mutasarrıf oldukları bağ ve bağçelerinün öşürü mukayyet olanlarınun öşürün ve zemînlerinün sâlâriyelerin verürler.

Ve sâlâriye onda bir öşür alındıktan sonra kırk kilede bir kile alınır.

Ve hums verenler sâlâriye vermezler.

Ve 'avrat tasarruf eyledüği yeri boz komayub hakkından gelüb behresin ve rüsûmun virdükten sonra elinden alınmak kânûna muhâlifdir.

Ve tekrar öşür şol ra'iyyetden alınır ki kendü sipâhîsinin tımarında zirâ'ate kâbil çiftliğin terk edip gayri yerde zirâ'at eyleye iki öşür alınmak kânûn-ı ma'rûfedür. Ammâ sipahinin tımarında zirâ'ate kâbil yeri olmasa veyâhud sipâhinin toprağında olan zirâ'ate sâlih yerlerin bi't-temâm ekdükten sonra varub âharun yerinde dahi ekse behresin sâhib-i 'arza verür.

Ve re'âyâ tâifesi ki ellerinde yerleri olub müteferrika olsa sipâhi göçürüb yerlerine götürmek kânundur. Ammâ on yıldan ziyâde varub bir yerde mütevattın olan kimesneyi göçürüb getürmek memnû'dur.

Ve ra'iyyet oğlu ra'iyyetdür. Mâdemki âhara kayd olunmaya âhara kayd olunmaya âhara kayd olunduktan sonra kayd olunduğu üzere ma'mûldür.

Ve bir hâric ra'iyyetin ber-vech-i tapu mutasarrıf olduğu yer elinden alınub dâhil ra'iyyete verilmek memnû'dur. Hâric ile dâhil arasında tercih men' olunmuşdur.

Ve defterde kayd olunan müslüman mücerredlerinden nesne alınmaz. Mücerred olan teehhül etse caba resmi alınır.

Ve caba ekinlü olsa ekinlü resmi alınır caba alınmaz.

Ve çift kayd olunmayanlar çiftliğe mâlik olsa resm-i çift alınır. Ve bu bâbda i'tibâr çiftlik mikdârına dâirdür.

Ve çiftlikden ziyâde yer tutsa ziyâde tutduğun yerin resmin verür.

Ve sipâhi çiftlik tutan hâric ra'iyyetden tamam çift resmin ve nîm çiftlik tutandan nısf resmin alub ve nısfdan ekall olan yerlerden ekinlü bennâk resmin alırlar.

Ve bu zikr olunan dâhil ra'yyetedür. Hâric ra'iyyet dönüm hakkın verür. Eğer 'âlâ yer olup her yıl ekilürse iki dönüme bir akça ve eğer ednâ olursa üç dönüme bir akça alınmak kânûn-u kadîme mutâbıkdur. Zîrâ has yirden seksen dönüme ve mütevassıt olan yerden yüz dönüme ve ednâ yirden yüz otuz dönüme bir çiftlik i'tibâr olunur.

Ve dönüm dahi hatavât-ı müte'ârefe ile tûlen ve arzen kırk hatve yerdür.

Ve resm-i çift dahi Mard ayında alınır.

Ve re'âya hâric kurâda ekdiği mahsulden sipahi harman hakkı talep itmeyüp nesnelerin almayalar.

Ve re'âyânın zirâ'ate kâbil yerlerinden bilâ-'özr üç yıl mütevâliyen boz kalsa tımara zarar olduğu takdirce def'i zarar içün sahibinün elinden alınub gayri kimesneye tapuya vermek câizdür. Ammâ dağ ve bayır yerler olup veyâhud su basmayup her yıl zirâ'ate kâbil olmayup boz kalsa alup gayre vermek memnu'dur.

Ve ra'iyyetün çifti ve davarı maslahatı içün ve harman yeri içün bir kaç dönüm yer bırakup mer'a edinmek memnu' değildür.

Ve kadîmü'z-zemândan şehirlinün ve ehl-i kurânun davarları örûsî içün ta'yîn olunan mer'alarının ekilmesi ve kurutulması memnu'dur.

Ve bağdan ve bağçeden behre alınmak kânûna ve şer'a mutâbıkdır. Ammâ re'âyânun bağ ve bağçelerinün behresin almakda sipahi tazyîk idüp mevsiminde almamağın re'ayanın def'i muzâyakaları içün behre mikdârına bedel ehl-i vukûf tahmîn-i sahîh ile bağ ve bağçelerine maktu' kayd olundu.

Ve ra'aya zü'amâ ve sipahinün 'öşürlerin akreb-i bâzâra iletmek ve hâricden gelüp zirâ'at idenler köylerde olan anbara iletmek kanundur.

Ve harman vaktinde re'ayanın gallâtı ta'şîr olunduktan sonrasâlâr olanlar tevakkuf göstermeyüp fi'l-hâl hâzır olan harmanı ta'şîr idüp te'hîr itmeyüp re'ayayı ta'cîz ve tazyîk itmeyeler.

Ve eğer kesret-i hizmetden irişmeyüp veya ta'arruz veya ihmâl edüp üç gün te'hîr olmağla zarar mürettip olursa def'i zarar içün karyenin imamı ve kethüdâları ma'rifetleriyle ölçüp behresin alup sahibi gelicek teslim eyleyeler.

Ve bir hassa çiftliği bağ değilse râbi' hâsılı sâhib-i tımarındur.

Fasıl: *Resm-i Asiyâb,* ekser memâlikde harman vaktinde alınmak kanun olmuşdur.

Ve resm-i asiyâb defterde kayıd olunduğu üzere alınup ziyâde alınmaya ve defterde mukayyed olmayan asiyâbdan kaç ay yürürse ayda beş akça alına.

Fasıl: *Kışlak,* bir kimesne bir sipahinin tımarında kışlasa evlü olsa resm-i kışlak altı akça alına ve mücerret olsa resm-i duhân üç akça alına ve kışlayan kimesne dahi kışladığı yerde zirâ'at eder olsa resm-i zemîn verür, resm-i kışlak vermez.

Fasıl: *Yerlüde resm-i ağnâm* iki koyuna bir akçadur.

Ve koyun ile kuzuyu bile sayılmak kânun olmışdur.

Ve vilâyet-i mezbûre'de olan aşâyir ve kabâil mütemekkin oldukları karyelerde zirâ'at ve hırâset iderlerse resim ve behrelerin sâhib-i arza eda idüp temâm bâdıhevâ ve arûsiye ve âdet-i ağnâmları hâss-ı hümâyûna kayd olunmuşdur.

Resm-i ağnâm dahi abril ayının evvelinde alınmak mukarrer olmuşdur.

Fasıl: *Ağıl Resmi*,kışladuği takdirce resm-i yatak deyûher sürüden mütevassıtu'l-hâl bir koyun alınmak kânûn-ı mukarrerdür. Lâkin vilâyet-i *Revân*'da ziyâdece alınır imiş gûde hakkı deyu kânûn-u kadîm üzre her sürüden mütevassıtu'l-hâl bir koyun alınmak üzre defter-i cedîde kayd olundu.

Fasıl: *öşür-i asel*den bedel-i 'âlâ kovandan iki akça ve ednâsından bir akça alına.

Ve bir tımar ki kovan ve koyun, bağ ve bağça ve âsiyâb olmayub sonradan hâdis olsa öşür-ü rüsûmu sâhib-i tımara müte'allikdir.

Fasıl: *Rüsûm-u 'Arûsâne* dahî hâssa-i hümâyûndan ve mîr-i mîrân ve mirlivâ hâslarından ze'âmetlerden vesâyir serbest olan tımardan bâkire kızdan altmış ve yine avratdan otuz akça mezkûrun zâbıtları olup ve sâyir erbâb-ı tımarın nısf-ı arûsiyesin ağaları alup ve nısf-ı âhirîn mîr-i mîrâna kayd olunan mîr-i mîrâna ve mirlivâya ve ze'âmete kayd olınanı zâbitleri alırlar.

Ve bâkire kızun arûsiyesin her ne yirden göçse atası kimin ra’iyyeti ise ana verir.

Ve seyyibe avrat her kimin toprağında vâki' olursa resm-i arûsiyesin toprak ağası alur. Yörük ve yüzdeci tâifesinün mekân-ı muayyeneleri olmadığı sebebden atasına tâbi' olmakda bâkire ve seyyibe beraberdür.

Zü'amâ ve erbâb-ı tımarın kızlarının resm-i arûsâneleri sancağa kayd olunan sancağa ve hâssa-i hümâyûna kayıd olınanı hâssa-i hümâyûna alınır.

Fasıl: *Vilâyet-i mezbûrede 'abd-ı âbık ve kenîzek ve ecnâs-ı devvâb* her kim tutarsa defter-i cedîdde kime mukayyed ise zâbitlerine götürüp müjdegânîsin alup teslim eyleye ve sâhipleri zâhir olmayıp müddet-i örfiyyesi tamâm olduktan sonra vilâyet kadısı ma'rifetiyle bey'-i men-yezîd idüp bahâsın zabt eyleyeler.

Ve müddet-i örfiyye dahi kulda ve câriyede üç ay saklamakdır.

Ve sâir esbâb ve kumaş ve halı ve kilim ve bunun emsâli nesneler bulsalar saklamayub teslim eyleyeler.

Ve eğer saklarlar ise mücrim olalar.

Fasıl: *Ve cerâyîm-i hayvânât* dahî re'ayanın atı veyâhut sığırı ve bilcümle çâr-pâ cinsi biri birinün mezrû'âtına ziyanlık etse sahibinin zararı tazmin etdirüldükten sora davar sahibine baş değnek vurulup her davar başına beş akça cerîme alına ve sipahi ile re'aya mâbeyninde haneden haneye beş akça maktu' vaz' edüp deştbânî deyu nesnelerin almayalar.

Fasıl: *Akmişe-i muhtelife ve emti'â-i mütenevvi'a* satılsa yüz akçada iki akça ve ubûr etse at yükünden ikişer akça ve deve yükünden dört akça alına ve dahi baldan ve yağdan ve yaş ve kuru meyva cinsinden ve bastırmadan ve pirinçden her yükden ikişer akça ve kapanda vezn olsa at tayından bir akça ve deve tayından ikişer akça alına.

Ve bilcümle kapanda tartılan bu üslub üzere alınup ziyâde nesne alınmaya.

Ve esir satılsa dört akça alandan ve dört akça satandan alına.

Ve her at bahâsından iki satandan ve iki akça alandan alına.

Ve katırdan ve camusdan ve kara sığırdan dahi iki akça satandan iki akça alandan alına.

Ve hımârdan satandan ve alandan birer akça alına.

Ve kasaphânede camusdan dört akça alınup kara sığırdan iki akça alına ve iki koyuna bir akça alına.

Fasıl: Kadı olanlar taht-ı kazâlarında vâki' olan keferenin âyîn-i bâtılaları üzre nikâhlarına ve resm-i kısmetlerine sağîr ve sağîre'den hilâf-ı kânûn-u kısmet deyu nesnelerin almayalar.

Ve vilâyet-i mezbûrede ba'zı marhasalar vardır ki karabaş dimekle ma'rûflardur. Her birinin taht-ı yedlerinde birer vankı olup ol vank sebebi ile üzerlerine marhasa akçası deyu hâllü hâlince ber-vech-i maktû' birer mikdâr akça kayd olunup mîriyye ta'yîn olunduğu üzre eda eyledikten sonra mukâbilde ispençelerin vermeyüp âyîn-i bâtılaları üzre mâbeynlerinde vâki' olan rüsûm-u nikâhlarına ve betü'l-mâllerine ellerinde olan ahkâm-ı şerîfenin mûcib-i münîfi ile mutasarrıf olup kimesne mâni' olmaya ve mezkûrûn marhasalar vank'lerinde eküp biçdikleri zemînlerinün behrelerin verirler.

Ve vank'lerine müte'allik asiyâb ve bağ ve bağçelerinden resm ve behresin verir.

Fasıl: *Bâc-ı bâzâr-ı galle* buğday ve arpa şehre gelüp satılsa her müd'de buçuk kile alına ve sâir hubûbât dahi böyledir.

Ve bâzâra un gelüp satılsa her yük altı kile olduğu takdirce satandan yükde iki akça alına.

Ve müd'ün dahî haddi Istanbul'un yirmi kilesi bir müd'dür.

Ve şehirde muhtesip olanlar şehirden hâric kurrâya çıkup ihtisâbına deyû kimesneden nesne almaya.

Fasıl: Vilâyet-i mezbûrede mecrî ve mütedâvil olan batman on iki nügî'dür.

Ve her nügî iki yüz dirhemdür.

Ve ihtisâbına dahî eksük satılan nesneden dirhem başına bir akça cerîme alınup ve narh verdükde ma'rifeti kadı ile narh verüp hizmet deyu nesne almayalar.

Ve dirhem başına bir akça alınan cerîme dirhem ile satılur kıymetdârca olandandur.

Ve şol nesne ki az kıymetlü olanun gibilerden ma'rifeti kadı ile satduği metâ'a göre alına.

İncir ve üzüm ve erik ki kuru meyva cinsinden ve sâir yaş meyva cinsinden dahi bakkal niceye alursa ona bir üzre narh verile.

Ve arpa niceye alınırsa her müd'de beş akça ziyâdeye narh verile.

Ve bal ve yağ ve şîr-rugan ve peynir ve düşâb ve sâyir bunun emsâli nesnelerden bakkal alur satar olursa onı onbir üzre narh verile.

Ve kuzu eti ki iki yüz dirhem bir akçaya ola koyun eti iki yüz elli dirhem bir akçaya ola.

Ve keçi eti üç yüz dirhem ve kara sığır eti üç yüz yetmiş beş dirhem ve su sığırı eti dört yüz dirhem narh verile.

Ve sâyir ehl-i hırefün dahî vâki olan noksanın ve bilcümle ihtisâbına müte'allik umûru görüp şehirden gayri kur'âdan ihtisâbına deyû nesne alınmaya.

Fasıl: İ*htisâb-ı vilâyet-i Revân*da muhtesib olanlar olıgelmişe muhâlif meyvadan çeşni deyu tamğadan gayri bir mikdar meyva almayalar.

Ve bâzâr ve gayri dükkanlara nevbet tutup kendü metâ'ın ziyâdeye füruht itdürüp ve habbâzlara un ve bakkallara acı yağ ve yaramaz bal ve hubûbat ve gayri tarh idüp te'addî etmeyeler. İhtisâbda kanûn-u kadîme ri'âyet olunup tecâvüz itdüklerinde hükkâm men' ve def' eyleye.

Fasıl: *Asesiye,* şehirde vaki' olan ehl-i mu'âmele dükkanlarından her ayda ikişer akça alına ve ehl-i hıref dükkanlarından birer akça alına ziyâde alınmaya. Ammâ zikr olunan ehl-i mu'âmele ve ehl-i hıref dükkanlarından âlâ ve evsât ve ednâ i'tibârı üzre te'azzül olunup cem'ul-meccâmi'inde ehl-i muâmele dükkanlarına her dükkan başına ikişer akça ehl-i hıref dükkanları başına birer akça hısâbı üzre alınup ziyâde alınmaya.

Fasıl: Kal'aların ve sancakbeylerinin yılda bir kaç def'â re'âyâ içine çıkup gezüp oğul everdünüz ve kız çıkardunuz ve bilcümle cem'iyyet eyledünüz bizim beşer akçamuz vardur deyu hilâf-ı kânûn nesnelerin alurlar imiş ve karye sâzendelerine dahî bizüm ma'rifetümüz yoğiken varup köylerde düğün çalarsuz deyu tutub cerîmelerler (alur)larimiş anlar dahi bed'i ma'rûfeden olmağın def' olundu. Min-ba'd etmeyeler.

Fasıl: Harâmiye ve uğrîye ve kanluya ve sâyir hırsızlara bi-hasebil-merâtib siyâset eylemek atlu sancağı beyinindir. Ammâ bir sebep ile şer'an ve 'örfen ve 'afv olsa bedel-i siyaset deyu akça alınması kânûn-ı kadîme muhâlifdir.

Ve siyaset olan kimesnelerden cürm alınmak yokdur. Ammâ afvolunduğu takdirce cürümlük sâhib-i ra'iyyetindir. Cürm dahî bi-gayr-i hakk katl-i nefs iden kimesnenün a'lâsından dört yüz akça ve mütevassıtü'l-hâlden iki yüz akça ve ednâdan yüz akça ve zinâ iden evlü olursa a'lâ halliden üç yüz ve evsâtdan iki yüz elli ve ednâdan iki yüz ve zinâ iden eğer ergen olursa bu i'tibâr üzre iki yüz ve yüz elli (ve) yüz akça alına.

Ve göz çıkaran ve el düşüren kimesneden cürm-i nefsden ve baş yarup söğün çıksa ve diş çıksa ve kılıç ile ve çomak ile ve bâkî âlât-ı harb ile mecrûh olub döşeğe düşse yüz akça ve bunlardan mâ-dûn cerîmiye ki ta'zîr ve te'dîp lâzım ola otuz akça ve kara bereden on akça cürm almak 'örf-i ma'rûfdur.

Ve cürmî olan kimesne teftîş olunmadan ve yâhud üzerine zâhir olan şenâyi' yerine varmadın sancakbeyi ve sübaşıları ve âdemleri nesnelerin alup salıvermek memnu'dur.

Ve illâ kendüleri mahall-i töhmet ve âdemleri mücrîm ve müstehakk-ı i'tâb olur.

Ve her mücrimin ve müttehimin cerîmesi vilâyet kadısı katında veyâ müfettiş huzûrunda sâbit ve zâhir olmadan ehl-i 'örf tutup siyâset itmek şer'e ve kânûna muhâlifdir. Ammâ mücrîm ve müttehim olan kimesne mütemerrid ve mu'ânid olub mahkemeye gelmede imtinâ' eylerse bu takdîrce cebr ile mahkemeye getürmek memnû' değildür.

Fasıl: Vilâyet-i *Revân*'ın her karyenün hîn-i tahrîrde defter-i hâkânîye yazılmayup hâriç kalan re'âyâsının resmi yine karyeye mahsûb olup hâricdür deyu dâhil olunmaya.

Ve köylerde sâkin olan Alpavud ve Türkmen ve Nöker tâ'ifesi dahî re'âyâ emsâli resm-i 'arûsâne ve bâd-ı hevâsının nısfı oturdukları karyeye mahsûbdur.

Ve hâric müstakil kalem olmayup her karyenün sipâhîsi zapt ider.

تعمیل احراز شرعیه متعامله ومتوانین رسوم عرفیه متعارفه
مقال دفاتر عثمانیه ومتاخر احکام سنداتیه که ولایت روان
زراعی احیاء اولندقده احراز اولنان قوانین معامله قابل رعایا
وطوایف تجار واهالی ممالک محروسه ده جناح خسروانی ملک
ظلال عدالت وسایه مرحمت بخشایری تحت متظلل ومرفه الحال
اولمله لرنی که موجب دوام دولت وباعث نظام مملکت اولمغین
برمقتضای امر عالی ذکر اولنور فصل رسم چفت
اوزرینه تمام حفتلک فیدا ولنان رعیتدن الی لقه ونیم حفتلک
یکرمی بش لقه وبر مقدار زیاده صرف ایدن اکلو یا اکدن اون سکز لقه
وجبه فیدا ولنان کسنه لردن که قانون قدیم اوزره اون اکی آلیور
ودفاتر سافاینده جفت وکاینم ویا یتاک فیدا ولنان رعایادن برینی فوت
اولوب برقاچ اوغلاری قالسه یرینی جرده یه فیدا ولونوب وجبه فیدا
اولنوب ورسم جبه ایله یرورسمی دخی برکدر یلوب بقدر حصه سهم
رسمارین ادا ایدوب برینی مشترک تصرف ایدکلرنده جبه یا کلیک
رعیتی اتا سیورندن منع ایتمزلر فی الحقیقه ملک موروثی کبیدر
وبرزعیت فوت اولوب صغیر اوغلی وحفتلکی قالسه صغیر حفتلکدن
مقفلدن کلیک اتاسی حفتلکیدن دیو سپاهی رسم جفت طلب
ایلیه صغیر برادیغه امانت طوره یله آخره ویرملو ویتیم بلوغنده
زراعته قادر اولوب اتاسندن قالوب امانته ویرملدن برزن طلب
ایلسه تسلیم اولنوب سپاهی ندن طولو المق اوقدر وبرزعیت فوت اولوب
اوغلاری قالوب بابالری برینه مشاع ومشترک متصرف اولدقلری
وفات ایلسه اوغلرقالسه حصه سنی اوغلنه انتقال ایدر واوغلی
قالسه فرزندانشه یرینی فرزندانشه انتقال ایلمز انوک کبی واقع اولسه
متوفی نک حصه سنی اخیه ویرملیوب ایل ویردوکن فرزندانشه ویرمیه
فرزندانشه ویرمیله وسپاهی دخی فرزندانشی حصه سن کیرو فرزندانشه
یرینه کن اهل خبره معرفتیله حق قرارین الا ومواضعه ایله زیاده

قیدا ولندہ وعی اوزرہ تمعولدر وزخارج رعیتک بروجہ طپو متصرف
اولدوعی یرلردن الندن الوب داخل رعیتہ ویرلک ممنوعدر خارج ایلہ دائر
اراستدہ رتبع منع اولنمشدر ودفتردہ قیدا ولنان مسلمان محرر لرندن
تسعہ النمز ومجردا ولان تاهل اشہ جبہ رسمی النور وجبہ اکلو
اولسہ اکلو رسمی النور جبہ النماز وجہت قید اولنمایان رجفتلک
مالک اولسہ رسم جفت النور وبو بابدہ اعتبار جفتلک مقدارہ دائر در
وجفتلکدن زیادہ رطولنسہ زیادہ طولندہ وعی برلک رسمین ویرر
وسپاهی جفتلک خارج رعیتدن تمام جفت رسمین وبنم جفتلک
طولتاندن نصف رسمین الوب ونصفدن اقل اولان یرلردن اکلو بالک
رسمن الورلر وبودکر اولنان داخل دہ ینہ دخارج رعیت دوفرحقین
ویرر اکر اعلا یرا ولوب هر بیلی اکلو رسہ اکی دونمہ برلقہ واکر ادنی
اولورسہ اوچ دونمہ برلقہ النمق قانون قدیمیہ مطابقدر زیرا غاص
یردن سکمان دونمہ ومتوسط اولان یردن یوز دونمہ وادنی یردن
بوز اوتوز دونمہ برجفتلک اعتبار اولنور ودونم داخی خطوات
متعارفہ ایلہ طولا وعرضا وق خطوہ یردر ورسم جفت دخی
مارت آتمح النور ورعایا غایرسہ قرادہ اکدوکی محصولندن سپاهی
خرمن حق طلب یتمیوب نسنہ لرین الیہ لر ورعایانک زراعتہ قابل
یرلردن بلاعذر اوچ یل متوالیا بور قالسہ یتمادہ ضرر اولدوعی
تقدیرجہ دہم ضرر ایچون ساجنلک الندن الوب غیری کیسنہ یہ
طپو یہ ویرمک جایزدر دامتاطاغ وبایر یرلر اولوب والیخود صوبصمیوب
هر بیلی زراعتہ قابل اولمیوب بور قالسہ الوب غیرہ ویرمک
ممنوعدر ورعیتک جفتی وطوارئ مصلحتی ایچون وخرمن یرنی
ایچون بر فاج دونم یرنی قویوب مرعی ایدنمک ممنوع دکلدر وقدیم الزمان دن
شهر لرینک واهالی قرانک طوار لری اوردوسی ایچون تعیین اولنان
مرعی لرینک اکاسی وتوریلسی ممنوعدر وباغدن وباغچہ دن بهم
اجی قانون وشرعہ مطابقدر امثال عایانک باغ وباغچہ لرینک
المقدر سپاهی تضییق ایدوب موجبندن الها معینین

رعایانک دہم مضایقہ لرنی ایچون بهرہ مقدارینہ بدل اهالی ویرمک
تعیین صحیحی ایله باغ وباغچہ لرینہ مقطوع قیدا ولندی ورعایانک
سپاهی نک عشر لرین اوب باژارہ ایلک اچ وخارجدن
کلوب زراعت ایدنلر کویلرہ اولان ابتارہ ایلمک قانوندر
وخرمن وقتنده رعایانک عادتی تعشیر اولندقدن صکره سپاهی
اولنلر توقیف کوسترمیوب فی الحال حاضر اولان خرمنی تعشیر
ایدوب تاخیر ایتیوب رعایانی تعجیز وتضییق ایتمه لر واکر کمرتبه
خدمتلی ایرشمیوب ومانعرض وبایهمال ایدوب اوچ کون تاخیر اولنمله
ضرر مترتب اولورسہ دہم ضرر ایچون قویدنک امانی وکذلک ایرچی
معرفتیله اوبوب بهرہ سین الوب صاحبنک تسلیم ایلیه لر
وبرخاصہ جفتلکه باغ دکلسہ رخم حاصلی صاحب تیمار کلدر

فصل رسم اسیاب اکثر نمالکده خرمن وقتنده النماق قانوندر
اولمشدر ورسم اسیابدہ قیدا ولندی وعی اوزره النوب فلانه
النمه ودفتردہ معتبدا ولمیان اسیابدن فاخ آی یوز رسہ آیدہ دیش
البقه الله **فصل** قشلاق برکسنہ برسپاهی نک یتمادینہ
قشلاسہ اولوا ولسہ رسم قشلاق النماجقه آلنه وحجره اولسہ نوتوب
اولسہ رسم دخان اوچ البقه آلنه وقشلیان نسنه دخی قشلادوعی
یرده زراعت ایدر اولسہ رسم زمین ویرردی رسم قشلاق ویرمز
وقشلایقی اولان کسنہ اوچ ییله ذلک رسم قشلاق ویروب اوچ ییلدن
زیاده اوتورسہ رسم بناک آلنه **فصل** یرلوده رسم غنام
اکی دونمه برلقه دروقیون ایله قوزی بیله صغیر قانون اولمشدر
وولایت مزبوره ده اولان عشایر وقبایل متمکن اولدقلری قریه لرده
زراعت وحراثت ایدرلرسه رسم وبهره لرین صاحب ارضه ادا
ایدوب تمام تادهوا وعروسیته وعادت اغناملری خاصهما یونه
قیدا ولنمشدر ورسم اغنام دخی برییل اچندہ النمق مقرر
اولمشدر **فصل** اغیل رسمی قشلادوعی مقدر
رسم نیاق دیو هر سوردین متوسط الحال برقویونه النمق قانون مقرردر

فصل بایج بازار علی بقالان واریه شهرده کاوب صاتلسه هر بالهٔ
بیچی کلهٔ الیه وسایر جنوبات دخی بویله در وبازار اون کاوب صاتلسه
هر یرلک الیی کلهٔ اولدقجه وبعض محلرده ستاندن بوکدن اکی الیقه الیه ومدلک دخی
حتی استانبولدن بکری کلهٔ بشی رمادر ومشهوره محتسب والایار شهردن
خارج قوایر حقوق احتسابیه دیو کسه دن کسنه الیه فصل ولایت
مزبوره دخی ومتناول اولان بطمان اون ایکی تکید وهر تکی ایکیوز
درهمدر واحتسابیه دخی اکسیک صاتلان کسنه دن درهم باشنه برالیقه
جریمه الیوب ونرخ ویردکن معرفت قاضی ایله نرخ ویرلوب خلافنه دیو
کسنه الیه لر ودرهم باشنه برالیقه الندان جریمه درهم ایله صاتلور قیمتدار
اولانلرندن وشول کسنه که از قیمتلو اولانلرک بیلردن معرفت قاضی ایله
صاتلدیغی متاعه کون الیه ایچیر واوزوم وارولک کوروب مبوه جنسندن
وسایر یاش میوه جنسندن دخی بقال بخیه آلورسه اونی اون برا وزن
نرخ ویرلیه واریه بخیه الورسه هر مدده بش الیقه زیاده نرخ ویرلیه
ونال ونارنج وشیرلوغن وپیکنیر ودوشاب وسایر بونلرک امثالی
کسنه لردن بقال آلورسه اولورسه اونی اون برا وزن نرخ ویرلیه
وقوزی ایکی که ایکیوز درهم برالیقه یه اولانلردن ایکیوز الی زدهم برالیقه
اولا ویکی ایکی اوجوز درهم وقوسنه صغیر ایکی اوجوز بیتمش بش درهم وصوغری
ایکی درتیوز درهم نرخ ویرلیه وسایر اهل حرفلر دخی واقع اولان نقصانلرن
وبالجمله احتسابیه متعلق امورده کوروب شهردن غیری قاضی ایله
رویکسنه الیه فصل احتساب ولایت دوالدن محتسب اولانلر
اولیکه مخالف میوه دن چاشنی دیو تعاطی ایدن غیری برمقدار میوه
الیه لر وزیاده یه کاذب اون ایکی طوب کند ومتاعن زیاده یه
ویوخت ایتدوب وبحتاز زلرک اون وبقالرک اجماع ویرلرنه بال وجنوبات
وغیری طرح ایدوب تعدی ایتمیه لر احتسابدن قانون قلدقدن رعایت
اولنوب تجاوز ایتدکلرندن حکام منع ودفع ایلیه فصل
عسسیه شهرده واقع اولان اهل معامله دکانلرندن هر ایکیوز الیقه
الیه واهل حرف دکانلرندن برالیقه الیه زیاده الیه امتاز کرلو اولنان

اهل معامله واهل حرف دکانلرندن اعلی واوسط وادنی اعتباری اوزره
تعاطی اولنوب جمع الجامعتدن اهل معامله دکانلرینه هر دکان باشنه ایکیشر
الیقه واهل حرف دکانلری باشنه برالیقه حسابیله اوزن النوب زیاده الیه
فصل قلمه لرلوک وسجاق بکلریلک مهترلری جیلوبرداغ
دفعه رعایا یدیمه جیقوب کروب اوغلاوردوکوز وتوز جفاردکوز وتاجمله
جمعیتله ایلدوکوز بزوم بشر الیقه مزوارده دیو علان قانون قلنه لرین الورلرمش
وقری سازلرنه دخی بزوم معرفتیله یوغیکن وارولب کوریلرده دوکون
بهارسز دیو طوتوب جریمه لرلرمش ایلدخی بایع معروف دن اولمغین دفع
اولندیغی من بعد ایتمیه لر فصل حرامیه واوغریه وقلوپیه وسایر
خرسوزلرنه بحسب المراتب سیاست ایلمک اتاوسخا غی یکدکلری
امر بر سبب ایله شرعاً وعرفاً عفو اولنه بدل سیاست دیو الیقه المیسی
قانون قدیمه مخالفدر وسیاست اولان کسنه لردن جرم الیقه قلنه
امتاعفو اولندوغی تقدیرجه جور وملوم صاحب رعیت کلدیجرم دخی
بغیر حق قتل نفس ایدن کسنه لرک اعمالاسندن دولت یوز الیقه
ومنوسط الحالدن ایکیوز الیقه وادنالردن یوز الیقه وزنا ایدن اولو
اولورسه اعلا حالدن اوجوز واوسطدن ایکیوز الی وادنادن
ایکیوز وزنا ایدن اکار کی اولورسه بو اعتبار اوزره ایکیوز ویوز
الی یوز الیقه الیه وکوز جفارلرن وال دوشورولن کسنه دن جرم
نفس دن وباش یارولب سکوک جفسه ودیش جفسه وقلیج ایله وجوارقا
ایله وباقی آلات حربیله مجروح اولوب دوشکه دوشسه یوز الیقه
ویولنارندن مادون جریمه یکه تعذیر وتادیب لازم اولا اوتوز الیقه وقوح
برندن اون الیقه جرم المعروف معروف در وجرحی اولان کسنه تفتیش
اولندقدن وکا یحودا اوزره ظاهر اولان شنایعه وارمدن سخا قبکی
وسوباشیلری وآدملری کسنه لرین الوب صاتلی ورمک ممنوعدر
والا کندولرمحل تهمت وادملرنی حجز ومستحق عذاب اولور وهر
مجرملک ومتهملک جریمه سی ولایت قاضیسی قلندر وکا یفتش
حضورنده ثابت وظاهر اولدیغین اهل عرف طوتوب یاستا یتمک

شرعه وقانونه مخالفدر امابجرم ومتهم اولان كمسنه متمرد
ومعصيتدا اولوب محكميه كلمدن امتناع ايلرسه بوتقديرجه جبرا يله محكميه
كتورمك ممنوع دكلدر فصل وولايت روانك
هر قريه نك جانب تحريرده دفتر خانه ياز ليوب خارج قلان رعايا سنك
رسمي بنه قريه يه محسوب اولوب خارجدن ديو دخل اولنمايه وكويلرده
ساكن اولان الباود وتركمه ولونك طائفه سي دخي رعايا امثالي
رسم عروسانه وباد هواسنك نصفي اوتوردقاري قريه يه محسوب اولوب
وخارج مستقل قلعه اوليوب هر قريه نك سپاهيسي ضبط ايتدكده

2- Haritalar